

Het Duits slachtofferschap bij Nederlands herdenken

De complexiteit van goed en fout

Scriptie juni 2013

R.C. van Haastrecht

1046411

r.c.van.haastrecht@umail.leidenuniv.nl

Begeleider: Drs. S. Meyknecht

Universiteit Leiden

Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie

Wordcount: 11.726

¹ Afkomstig van de Gelderlander 2013: Niet langs Duitse graven bij dodenherdenking Vorden

Mijn heftigste herinneringen zijn die van een ander.

-Roos Reinartz²

² Zo luidde de laatste zin van het gedicht van Roos Reinartz welke zij voordroeg op de Nationale herdenking 2013. Zie bijlage 1.

Inhoudsopgave

Dankwoord	P.7
Inleiding	P.9
1. Theoretisch Kader	P.11
1.1 De constructie van het collectief geheugen	P.11
1.2 Collectief geheugen en identiteit	P.13
2. Historische Context	P.17
2.1 De collectieve herinnering tot de verzetsmythe	P.17
2.2 De collectieve herinnering na de verzetsmythe	P.20
2.3 De banaliteit van het kwaad	P.24
3. Actuele Herdenkingen - stilstaan bij Duitse slachtoffers	P.26
3.1 Nationale herdenking 2012 – gedicht ‘Foute Keuze’	P.27
3.2 Herdenking Vorden 2012-2013	P.28
3.3 Vrije Keuze	P.29
4. Vrijwilligersproject Bergen Belsen	P.31
Conclusie	P.33
Literatuurlijst	P.35
Bijlagen	P.39

Dankwoord

Na enkele maanden hard werken presenteer ik hier mijn scriptie. Ik wil graag enkele mensen bedanken die mij hebben geholpen in het tot stand brengen van deze scriptie.

Als eerste gaat mijn dank uit naar Steef Meyknecht die mij in dit proces heeft begeleid en van advies heeft voorzien. Daarnaast bedank ik mijn ouders, Dennis en Petra van Haastrecht, die mij in mijn studietraject hebben bijgestaan. Verder wil ik graag Tessa Minter, Dean Glasbergen, Nicole de Vette en Niels van den Braber bedanken, die mij elk op eigen wijze hebben geholpen.

Inleiding

Gezien de grote terugkerende aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, vooral gedurende de herdenkingsdagen in mei, blijkt dat de oorlog in Nederland nog steeds een belangrijk en actueel onderwerp is. Bijna 70 jaar na dato worden nog steeds monumenten opgericht³ en vinden er nog steeds herdenkingen plaats. Doordat mensen het verleden echter steeds herinterpreteren naar de eigen tijdsgeest is onze herinneringscultuur verre van onveranderlijk gebleven (de Keizer 2010: 11).

Hoewel de Tweede Wereldoorlog steeds verder van ons af komt te liggen verandert onze perceptie op haar constant doordat wij de gebeurtenissen steeds herinterpreteren aan de hand van nieuwe gegevens. Met name de perceptie op collectief goed en collectief fout wordt hevig betwist. Dit heeft tot gevolg dat de Duitse schuldvraag ieder jaar rond de meidagen weer op de voorgrond treedt. Elk jaar opnieuw is er debat over het herdenken van de Duitse slachtoffers, met als hoogtepunt het debat rondom de herdenking in Vorden in zowel 2012 als 2013. Vragen die worden gesteld zijn voornamelijk of Duitsland in z'n geheel schuldig is geweest aan de oorlog en of zij nog steeds verantwoordelijk mogen worden gehouden.

Naar deze discussies, de veranderende perceptie op het oorlogsverleden en de consequenties daarvan in de Nederlandse herdenkingscultuur, wil ik via deze scriptie onderzoek doen. Ik vraag mij hierbij af welke plaats het Duits slachtofferschap inneemt in het Nederlands collectief geheugen aan de Tweede Wereldoorlog.

Deze vraag wil ik beantwoorden door allereerst het concept *collectief geheugen* te bestuderen. In het theoretisch kader zal ik onderzoeken hoe het collectief geheugen wordt gevormd en op welke wijze deze in verband staat met identiteitsvorming. Op deze manier hoop ik een beeld te kunnen schetsen van het onderscheid dat wordt gemaakt met betrekking tot slachtofferschap in de Nederlandse herdenkingen. Tevens hoop ik, door de kwestie Duits slachtofferschap en het collectief geheugen in verband te brengen, nieuwe inzichten op te kunnen doen op de vraag waarom er zoveel discussie is omtrent het herdenken van Duitsers.

In het tweede hoofdstuk zal ik een historische context geven aan de Nederlandse herinneringscultuur. Ik zal uiteenzetten wat de belangrijkste ontwikkelingen zijn geweest en hoe de percepties op slachtofferschap zijn veranderd. De aandacht zal hierbij liggen op de discussies die zich hebben voorgedaan omtrent Duits slachtofferschap. Tevens zal aandacht worden besteedt aan het perspectief op goed en fout.

³ Voorbeelden zijn het monument '10 mei 1940' in Roermond (2010), het 'Joods Monument' in Sneek (2010), het 'Mitchell-monument' te Arnhem (2011), het bevrijdingsmonument in Merlo-Hout (2011), het herdenkingsmonument in Oostburg (2011), het Drents Veteranenmonument in Assen (2012), de plaquette van Ostadestraat in Amsterdam (2012), het Lancastermonument in Maarn (2012), het oorlogsmonument in Jaarsveld (2012), het Wellington-Monument in Vlaardingen (2012) en de 'Kring der Herinnering' in Arnhem (2012). Dit betreft enkel een kleine selectie van oorlogsmonumenten. Voor een volledige lijst zie: www.4en5mei.nl/herinneren/oorlogsmonumenten/

Na deze uiteenzetting zullen in hoofdstuk drie twee belangrijke casussen worden besproken met betrekking tot de Nederlandse herdenkingen. Ten eerste zal het gedicht 'Foute Keuze' aan bod komen, dat in 2012 tot kritiek van het Auschwitz comité heeft geleid daar het over het herdenken van een SS-soldaat ging. Ten tweede zal ik de herdenking in Vorden bespreken. In 2012 en 2013 is hier namelijk veel commotie over geweest vanwege het plan Duitse graven aan te doen, om ook hen te herdenken. Uit de omschrijving van deze twee gebeurtenissen zal blijken hoe gevoelig de Duitse kwestie nog ligt in ons collectief geheugen.

Ter afsluiting maak ik een 'case study' van mijn eigen ervaringen in een internationaal vrijwilligerswerkkamp in voormalig concentratiekamp Bergen Belsen, waarin Nederlanders samen met Duitsers actief samenwerkten om de oorlogsherinnering levend te houden. De ervaringen die ik in dit project heb opgedaan hebben mij namelijk geïnspireerd om dit onderzoek te verrichten.

1. Theoretisch Kader

Een belangrijk thema in mijn vraagstelling is het begrip collectief geheugen. Wat met name interessant is aan het collectief geheugen van een samenleving is dat individuen die een bepaalde gebeurtenis niet hebben meegemaakt toch een beeld kunnen hebben van deze gebeurtenis en deze actief kunnen behouden of bestrijden. In Nederland neemt het herdenken van de Tweede Wereldoorlog nog steeds een belangrijke plaats in, terwijl het aantal mensen dat de oorlog bewust heeft meegemaakt steeds kleiner wordt. Toch zijn er de afgelopen jaren hevige discussie ontstaan over hoe er in de herdenkingen moet worden omgegaan met Duitse slachtoffers.

Om te kunnen onderzoeken hoe Duitsers worden gerepresenteerd in de Nederlandse oorlogsherdenking zal ik eerst een aantal theorieën uitwerken over de vorming van het collectief geheugen. Met name de link tussen het collectief geheugen en identiteitsvorming is in dit kader interessant: om te kunnen onderzoeken hoe in onze herdenkingen wordt omgegaan met Duits slachtofferschap is het immers belangrijk om te weten hoe de Nederlandse bevolking zich verhoudt tot de Duitse bevolking in relatie tot de herinnering aan de oorlog. Het maakt hierbij niet uit of de herinnering historisch gezien juist is⁴, maar hoe en waarom het collectief geheugen tot stand is gekomen en wordt gehouden. Hoewel herinneringen aan het verleden veelal inaccuraat zijn, blijken herinneringen zo krachtig te kunnen zijn dat ze niet makkelijk kunnen worden verworpen met feiten (Hirst & Fineberg 2011: 89)⁵.

1.1 De constructie van het collectief geheugen

‘We geven allen zin aan het verleden door bepaalde hulpmiddelen die we krijgen aangereikt’. Deze middelen kunnen eigen ervaringen zijn maar kunnen ons ook door de samenleving worden aangeboden. De middelen die wij door de samenleving toegereikt krijgen, zijn een mix tussen kenmerken die aanwezig zijn, maar ook afwezig zijn (Irwin-Zarecka 1994: 4). Het collectief geheugen – als een set van ideeën en visies op het verleden – bevindt zich volgens Irwin-Zarecka in de middelen die wij als individuen met elkaar delen. Margalit (2002) noemt deze middelen een vorm van communicatie: verschillende perspectieven van individuen op een bepaalde gebeurtenis worden door communicatie samengevoegd tot één versie. Deze versie kan zich niet alleen mondeling verspreiden maar ook via instituties, monumenten, herdenkingen en de media (Margalit 2002: 51-51).

Maurice Halbwachs (1980) is een van de eerste onderzoekers geweest die het collectieve geheugen zag als een sociaal construct. Hij ziet het collectief geheugen als het resultaat van

⁴ Hoewel herinneringen geen representatieve weergave zijn wanneer men feiten wil achterhalen bieden zij wel de mogelijkheid een beeld te schetsen van de belevingswereld van mensen. Deze belevingswereld is minstens zo belangrijk als concrete feiten aangezien deze onze omgang met gebeurtenissen kan verklaren. Als antropoloog immers, kunnen wij het gedrag van mensen niet begrijpen als wij hun geschiedenis niet kennen, zowel in de objectieve als subjectieve vorm (Bourguignon 2005: 64).

⁵ Hirst & Fineberg (2011) geven als voorbeeld het onderzoek van Berntsen & Thomsen (2005) over de herinnering van Deense burgers over het weer ten tijde van de Duitse inval en terugtrekking .

interactieve processen van selecteren, verwerken en organiseren van gebeurtenissen of perioden in het verleden, binnen een bepaald kader dat er politieke en sociale betekenis aan geeft (Gongaware 2003 & 2010 in Gabel 2013: 252). Halbwachs is van mening dat herinnering alleen te verklaren is als het als een sociale activiteit wordt gezien. Dit omdat al onze activiteiten nu eenmaal in een sociale context plaatsvinden. In zijn visie bestaat er een raamwerk voor herinnering waarin onze individuele gedachten worden geplaatst en hervormd (Edkins 2003: 31). Net als Margalit (2002) stelt hij dat herinneringen worden gevormd en doorgegeven door communicatie. Hierdoor is elke herinnering sociaal gemedieerd en passend in de groep waarin deze is geconstrueerd (Assmann & Czaplika 1995: 127).

Winter en Sivan (in: Edkins 2003) daarentegen menen dat op een dergelijke zienswijze de activiteit van het individu wordt veronachtzaamd. Om tot een collectieve vorm van herinnering te komen moet er immers ook sprake zijn van individuele herinneringen die hieraan ten grondslag liggen (Edkins 2003: 32). Ook Irwin-Zarecka geeft aan dat we bescheiden moeten zijn in het gebruik van de term “collectief geheugen”. Individuen, zo schrijft zij, zijn in staat populaire verhalen te verwerpen en ook om een eigen betekenis te geven aan deze verhalen (Irwin-Zarecka 1994: 4). Een dergelijke bewering zou door Halbwachs worden verworpen, omdat hij van mening is dat een collectieve herinnering ontstaat door interactie van individuen als onderdeel van een groep (‘Yerushalmi 1982’ in Climo & Cattell 2002: 4). Het individu heeft wel agency, dat wil zeggen de capaciteit om te handelen, maar binnen een sociaal afgebakend milieu.

Emoties spelen een belangrijke rol in de constructie van het collectief geheugen, aldus Wertsch (2008). Hij gaat in op de publieke onrust in Estland die werd veroorzaakt toen werd besloten het oorlogsmonument ‘de Bronzen Soldaat’ te verplaatsen. De Russen zien het beeld als een monument voor hen die zijn gestorven in de bevrijding van Tallinn. Door Esten werd het beeld echter beschouwd als een symbool van Sovjet en Russische onderdrukking (Wertsch 2008: 135). Hoewel monumenten in de regel doelbewust zijn geplaatst als een verwijzing naar een collectief verleden (van Ginkel 2011: 45), blijkt dus uit de hierboven omschreven casus hoe verschillend de betekenis van een monument kan worden opgevat door verschillende groepen. Dit voorbeeld laat zien dat de betekenis van een monument niet per definitie vaststaat maar tevens een sociale constructie is.

Assmann (1995) beargumenteert dat herinnering een gevoel van eenheid en onderscheid biedt aan een sociale groep. Leaders van een dergelijke groep of samenleving transformeren deze herinneringen in een gedeelde erfenis en verzekeren het behoud van deze herinnering voor de toekomst (Gongaware 2003 & 2010 in: Gabel 2013: 252). Na een periode van veertig tot tachtig jaar nemen de herinneringen een gestolde vorm aan. Assmann ziet dit als een subcategorie van het collectieve geheugen en noemt dit het culturele geheugen. Doordat de herinnering een gestolde vorm heeft aangenomen wordt deze door Assmann als een vorm van geschiedenis beschouwd (Dassen & Thijs 2007: 35) Nietzsche spreekt over culturele herinnering als een manier waarin mensen hun aard/natuur consistent houden door de generaties heen. Net als dieren door middel van genen bezig zijn hun soort voor uitsterving te behoeden zoeken mensen ook naar een bepaalde manier om hun

aard/natuur voort te doen bestaan. Zij gebruiken hiervoor culturele herinneringen waarin alle kennis ligt opgeslagen die gedrag en gebeurtenissen reguleert (Assmann & Czaplicka 1995: 126).

Met emotioneel beladen gebeurtenissen, zoals de Tweede Wereldoorlog, wordt een collectief geheugen over het algemeen gevormd en behouden door rituelen en instituties. Een dergelijk collectief geheugen blijft op zijn langst tot drie generaties bestaan, net iets minder dan een eeuw. (Pennebaker et al 1997 in: Paez, Liu, Techio, Slawuta, Zlobina & Cabecinhas 2008: 374). Hierna verandert het collectief geheugen in een geritualiseerde abstractie of culturele herinnering (Assman 1992 in: Paez et al. 2008: 375).

Assmann & Czaplika (1995) proberen drie concepten samen te voegen in culturele herinnering: Herinnering, cultuur en de samenleving. Culturele herinnering heeft volgens hen onder andere de volgende eigenschappen: culturele herinnering is een opslagplaats van kennis waarmee een groep besef krijgt van zijn eenheid en bijzonderheid. Dit kan door middel van een positieve identificatie (“dit zijn wij”) of een negatieve identificatie (“dit zijn wij niet”). Culturele herinnering is in staat zich te reconstrueren. Herinnering houdt het verleden niet vast, maar construeert het verleden door de tijdsgeest. De kennis wordt toegepast op actuele situaties. In andere woorden is het cultureel geheugen een soort archief waarin beelden en tekst wordt opgeslagen. Daarnaast is het een vorm van actualiteit omdat elke nieuwe tijdsgeest zijn eigen perspectief en betekenisgeving biedt aan gebeurtenissen, waardoor herinnering steeds een nieuwe relevantie krijgt.

Ook culturele objecten kunnen de structuur hebben van herinnering (Assman & Czaplicka 1995: 128). In dit geval wordt hier uiting aan gegeven door gedenkplaatsen, herinneringscentra en monumenten. Net zoals mensen hun identiteit kunnen ontlenen aan collectieve herinnering, kunnen zij dit ook door middel van objectivistische cultuur (Assman & Czaplika 1995: 129).

1.2 Collectief geheugen en identiteit

De thema's identiteit en herinnering zijn 'bron voor discussie vanwege hun gedeelde natuur als representatie van samenlevingen, hun sociologische en ideologische constructies en hun veelzijdigheid en veranderlijkheid' (Mant & Lovell 2012: 19). Bourguignon (2005) beargumenteert dat men niet kan handelen zonder herinnering en ook dat we onszelf niet kunnen begrijpen als we ons verleden niet begrijpen. (Bourguignon 2005: 64). Wat we kiezen te onthouden wordt gerepresenteerd door onder andere gedenkplaatsen, monumenten en pelgrimages die het collectieve geheugen in stand moeten houden (Bourguignon 2005: 65). Dit sluit aan op wat door Irwin-Zarecka is geschreven: het verleden krijgt zin door publieke middelen (1994: 4). Bourguignon (2005) breidt dit echter verder uit door nadrukkelijk te stellen dat onthouden en vergeten een actief proces is. De middelen die wij van de samenleving krijgen aangereikt om een beeld te krijgen van ons verleden zijn dan ook zorgvuldig uitgekozen op het beeld dat zij weergeven. Doordat er met de vorming van een collectieve herinnering een selectie wordt gemaakt van wat belangrijk is leent het zich uitstekend voor mythevorming: we benadrukken immers voornamelijk positieve aspecten.

Climo & Cattell (2002) voeren een soortgelijke gedachtegang aan. Ook zij zijn van mening dat het verleden helpt om onszelf beter te begrijpen. Zij stellen verder dat er zonder herinnering geen identiteit zou kunnen bestaan en de wereld simpelweg geen betekenis zou hebben. Zij zijn van mening dat ‘herinnering ten grondslag ligt aan het ik en de maatschappij’ (Climo & Cattell 2002: 1). Zij geven als voorbeeld een persoon die lijdt aan dementie. Zonder herinnering van je verleden, en zonder de mogelijkheid om nieuwe herinneringen aan te maken, vergeet je wie je bent als persoon. Het geheugen is dus een belangrijke factor in identiteitsvorming. Als je zonder kennis van je eigen verleden vergeet wie je bent, zou je zonder een collectief geheugen dus geen deel uit kunnen maken van een groep. Herinnering, zo gaan Climo en Cattell verder, geeft betekenis aan ons leven, zegt ons wie we zijn, geeft ons een gevoel van toebehoren en leert ons hoe om te gaan met andere mensen.

Hirst & Fineberg (2011) beschouwen collectieve herinneringen als gedeelde individuele herinneringen die berusten op een collectieve identiteit. Joanna Bourke stelt daarbij dat verhalen van personen die de oorlog hebben meegemaakt alleen in de publieke sfeer zullen komen als deze overeen komen met de bestaande waarden en overtuigingen van de maatschappij en belangrijke sociale groepen (2004: 473)⁶. De wijze waarop zowel Hirst & Fineberg als Bourke dit formuleren stelt dat collectieve herinnering wordt gevormd door een collectieve identiteit die al aanwezig is. Bourke beargumenteert dat een collectief geheugen ontzettend krachtig blijkt te zijn, als deze eenmaal gevormd is (2004: 475). De denazificatie in West-Duitsland was bijvoorbeeld een lang proces ondanks dat *Vergangenheitsbewältigung*⁷ een belangrijk element werd in de West-Duitse omgang met het naziverleden (Lorenz 2007: 175). In 1949 bleek bijvoorbeeld bijna 60 procent van de West-Duitse bevolking het nationaal socialisme als een ‘slecht uitgevoerd maar goed plan’ te beschouwen, en meer dan 40 procent was er van overtuigd dat het nazisme meer positieve kanten dan negatieve kanten had (Bourke 2004: 475). Ondanks de verwoestende gevolgen van de oorlog bleef het positieve beeld dat de bevolking van het nationaal socialisme had nog lange tijd bestaan⁸.

Verder stelt Bourke dat nationale identiteit en eer afhankelijk zijn van een selectief aantal verhalen (Bourke 2004: 474). De vraag rijst wie deze selectie maakt: wie bepaalt wat we als groep moeten onthouden of vergeten? Om te onderzoeken op welke manier zin wordt gegeven aan het verleden moeten we ons altijd afvragen wie dit heeft gedaan, voor wie, wanneer, waar en waarom (Irwin-Zarecka 1994: 8). Een bekende uitspraak die hierop aansluit is dat de winnaar de geschiedenis schrijft. Over het algemeen bestaat er een consensus over welke gebeurtenissen en personen belangrijk zijn in het construeren van een nationale geschiedenis (Liu & Hilton 2005: 339). Met name vlak na de

⁶ In haar werk haalt Bourke de historicus Marc Bloch aan die stelt dat het niet wijs is om een term van de psychologie te lenen, namelijk herinnering, en er de term ‘collectief’ voor te plaatsen: herinnering wordt immers toegekend aan individuen, samenlevingen en gemeenschappen herinneren niet, vergeten niet, en worden ook niet getraumatiseerd (Bourke 2004: 473). Het collectieve kader heeft in haar benadering geen herinnering, alleen herinneringsplaatsen waar individuen hun verhalen kwijt kunnen (Bourke 2004: 474).

⁷ Hiermee wordt het proces bedoeld om in het reine te komen met het verleden en deze te erkennen om in de toekomst beter te kunnen handelen (Goethe 2009: “Coming to Terms” with the Nazi Past).

⁸ Tegenwoordig bestaan er nog steeds neonazi partijen. Dit zijn echter splintergroeperingen waardoor kan worden gesteld dat voorgenoemde percentages drastisch zijn afgenomen.

Tweede Wereldoorlog had men de neiging alleen de heldendaden van de bevrijders en de wandaden van de Duitsers te benadrukken – dit zal ik later uitwerken in hoofdstuk 2, de historische context.

In de manier waarop collectieve herinnering wordt omschreven lijkt het bijna alsof het gelijk staat aan cultuur. Aan herinnering, en de bijbehorende symbolen, objecten, en normen en waarden, ontlene mensen een deel van hun identiteit. Berliner (2003) spreekt hier ook over en merkt op dat het concept van herinnering zo gevaarlijk veel uitbreidt, dat herinnering alles omvat wat door generaties wordt doorgegeven, dat alle aspecten van cultuur worden opgeslagen in herinnering en dat daarom herinnering bijna niet te onderscheiden is van cultuur zelf (Berliner 2005: 203). ‘Herinnering is een vervaagd concept geworden door de manier waarop antropologen het hebben gebruikt’ (Berliner 2005: 206). Hij valt hierin verscheidene auteurs aan, zoals Connerton (1989) die meent dat de gemeenschap zelf een vorm van herinnering is, en Terdiman (1993) die beweert dat herinnering alles is en vice versa. Verder pleit hij voor meer terminologisch onderscheid, zoals herinnering en culturele reproductie, en specificatie van de antropologie van herinnering, namelijk begrijpen hoe mensen hun verleden herinneren en vergeten.

Irwin-Zarecka stelt dat de tegenstelling tussen publiek (collectief) en privé (individueel) kan worden uitgewerkt door middel van ‘framing’ (Irwin-Zarecka 1994: 4). Zij haalt Goffman aan door te stellen dat de publieke uitwisseling van het collectief geheugen de handelingen en zingeving van het individu beïnvloedt. Het individu definieert een gegeven sociale situatie en interpreteert op basis hiervan welke handelingen wenselijk zijn. Vanuit het begrip herdenken zou hieruit het volgende gelden: de middelen van herdenking die wij in de publieke sector krijgen aangereikt beïnvloeden onze manier van herdenken en het object dat wordt herdacht. Het wordt wenselijk geacht dat wij binnen dit kader beslissen hoe en wat we herdenken en dat we hier niet van afwijken. Wijken wij hier wel van af dan bestaat het risico dat we uit de sociale groep worden gezet.

Daar het collectief verleden bijdraagt aan het definiëren van gemeenschappen, hangen het collectief geheugen en groepsidentiteit met elkaar samen. Eenieder die dit verleden accepteert is onderdeel van de gemeenschap; iedereen die hier anders over denkt is een buitenstaander (Irwin-Zarecka 1994 in: Gabel 2013: 252). De manier waarop de geschiedenis wordt weergegeven heeft belangrijke gevolgen voor de identiteitsvorming van een groep: het werk van Doosje et al. (1998) toont aan dat positieve en negatieve aspecten van groeps geschiedenis invloed heeft op gevoelens van collectieve schaamte en schuld (Liu & Hilton 2005: 550). Het creëert voor ons een traject dat ons helpt een gevoel van groepsidentiteit te construeren en laat ons zien hoe deze zich verhoudt tot andere groepen.

Er is kortom veel geschreven over herdenken en collectieve herinneringen door onderzoekers uit verschillende onderzoeksvelden. Afhankelijk van het onderzoeksveld van de auteur kan herdenken vanuit een cultureel, psychologisch, politiek of historisch oogpunt worden beschouwd. De één beschouwt het als een sociaal fenomeen terwijl een ander aan herinnering meer individuele

eigenschappen toekent. Over het algemeen kan worden gesteld dat het collectief geheugen een kader is waarmee betekenis kan worden gegeven aan actuele gebeurtenissen waardoor deze dragelijk worden gemaakt.

In relatie tot mijn onderzoek zal ik het collectief geheugen behandelen als een afgebakend kader waarin de herinneringen aan de oorlog tot stand zijn gekomen. Dit kader is ontstaan na de bevrijding en heeft zich ontwikkeld in een periode van vreugde en rouw. Zoals vermeld is een samenleving geneigd met name heldendaden te herdenken en positieve aspecten van de samenleving te benadrukken, de herdenking aan de Tweede Wereldoorlog zal daarop geen uitzondering zijn. Tevens ga ik ervan uit dat het collectief geheugen geen vaststaand begrip is aangezien individuen verantwoordelijk zijn voor de constructie hiervan. Dit betekent dat zij het collectief geheugen ook kunnen betwisten en reconstrueren naar de eigen tijdgeest. Nieuwe generaties, die de oorlog niet hebben meegemaakt, zullen door dit collectief geheugen worden beïnvloedt, maar het is onwaarschijnlijk om te stellen dat zij hierover geen eigen mening vormen. Het collectief geheugen en identiteit moeten dan ook als een samenspel worden gezien van twee concepten die elkaar wederzijds beïnvloeden.

2. Historische Context

‘Wanneer we ons richten op traumatische gebeurtenissen in het verleden nemen we aan dat we de juiste manieren kunnen vinden om deze gebeurtenissen te herdenken’ (Irwin-Zarecka 1994: 23). We hebben immers culturele tradities, morele richtlijnen en symbolen waarmee we dit kunnen doen. De ‘juiste’ manier hoe we herdenken, en vooral wie we herdenken, is echter nog lang niet gevonden. In de ruim 65 jaar na de volledige bevrijding van Nederland is onze herinneringscultuur verre van onveranderd gebleven. Dit terwijl het gezamenlijk herdenken van de oorlog de samenleving zou moeten verbinden.

Er bestaan echter meerdere herinneringsgemeenschappen die elk een andere perceptie op het verleden aanhouden en andere facetten uitlichten en benadrukken (van Ginkel 2010: 28). De herinneringen van zulke gemeenschappen eisen een plaats op in het collectief geheugen waardoor deze continu verandert. Er zijn daardoor steeds meer slachtoffergroepen bijgekomen wat inhoudt dat andere groepen hun slachtofferstatus moeten delen. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de ontwikkeling van de Nederlandse herdenkingscultuur en op de Nederlandse perceptie op Duits slachtofferschap bij onze herdenkingen.

2.1 De collectieve herinnering tot de verzetsmythe

Al vrij snel na het uitbreken van de oorlog vonden er al herdenkingen plaats, met de eerste herdenking op 9 september 1939⁹, nadat twee dagen daarvoor enkele mariniers waren omgekomen (van Ginkel 2010: 28). Ook na de inval van het Duitse leger in mei 1940 ontstonden al snel herdenkingsdiensten voor gesneuvelde militairen. Omdat Nederland echter niet betrokken was geweest bij de eerste wereldoorlog moest grotendeels nog bedacht worden hoe er aan deze herdenkingsdiensten gestalte moest worden gegeven. In vrijheid kon dit immers niet gebeuren (van Ginkel 2010: 29). Illegale pamfletten¹⁰ met oproepen tot herdenken werden door het verzet verspreid. De bevolking werd opgeroepen om in de periode rond 10 mei zich niet meer buitenshuis te bevinden, de gordijnen te sluiten, en in huiselijke kring de slachtoffers te herdenken en eren. Met verwijzingen naar het volkslied en de koningin werd getracht het nationalisme levend te houden, onderscheid makend tussen de Nederlandse burger en Duitse bezetter. ‘Leve het Vaderland’, werd er geroepen.

Na de bevrijding konden de slachtoffers openlijk herdacht worden (van Ginkel 2010: 29). Naast alle feestvreugde ontstonden spontane herdenkingen bij onder andere fusilladeplaatsen. In kringen van het voormalig verzet ontstonden plannen voor meer reguliere en georganiseerde

⁹ Hoewel de oorlog in Nederland nog niet was uitgebroken werden begin september 1939 al de eerste Nederlandse oorlogsslachtoffers gemaakt. Enkele mariniers kwamen om tijdens het aanleggen van mijnenvelden in de zeegaten bij de Waddeneilanden. Het schip ‘Willem van Erwijck’ belande in een zelfgeplaatste mijn, brak in tweeën, en zonk de diepte in (van Ginkel 2010: 28).

¹⁰ Zie bijlage 2

herdenkingen. Zij benadrukten hierin dat een dodenherdenking en een Bevrijdingsdag gescheiden van elkaar moesten worden gehouden¹¹ (van Ginkel 2010: 30).

Direct na de oorlog construeerde de regering een nationaal consensus rondom een mythe van unaniem verzet (Lagrou 2003: 534). Lagrou geeft vijf belangrijke factoren die een dergelijke homogenisering van herinnering mogelijk hebben gemaakt. Ten eerste waren de Nederlandse koningin en de regering verenigd in hun ballingschap. In tegenstelling tot de bestuursorganen van sommige andere landen gaven zij zich niet over en zetten ze zich af tegen het naziregime¹². Ten tweede was er gedurende de hongervinter in 1944 een sterk gevoel van collectief slachtofferschap ontstaan onder de Nederlandse bevolking. Hoewel de zuidelijke provincies al waren bevrijd heerste er in de rest van Nederland grote onzekerheid wanneer ook voor hen de oorlog zou worden beëindigd. Het gedeelde leed van de hongervinter zorgde voor een zekere homogenisering van de oorlogservaring. Ten derde ontstond er in Nederland, in de periode dat zowel Frankrijk als België al waren bevrijd, een nieuwe, meer radicale vorm van verzet. Dit resulteerde in een bepaald collectief gevoel dat heel Nederland zich sinds het uitbreken van de oorlog actief tegen de Duitsers heeft verzet. Als vierde factor noemt Lagrou het Nederlands materiaal tekort, wat tot een zogenoemde ‘reconstructie ethiek’ heeft geleid in het herstellen van het land na de oorlog. De laatste factor die heeft bijgedragen aan de homogenisering van de oorlogsherinnering was dat de NSB in het vooroorlogs Nederland geen brede basis had in de politiek, dit alweer in tegenstelling tot België en Frankrijk¹³. Deze partij ging pas een aanzienlijke rol spelen in bezet Nederland. De NSB vormde dus in geen enkel opzicht een juiste afspiegeling van de publieke opinie in een vrij Nederland (Lagrou 2003: 534-535).

De factoren die Lagrou benoemd heeft hebben de Nederlandse bevolking verenigd in haar oorlogsbeleving. Verzetsstrijders haalden veelal de koningin aan in hun pamfletten om het nationalisme te versterken en een gevoel van eenheid te creëren. Koningin Wilhelmina zette zich immers af tegen het naziregime en weigerde zich te onderwerpen en de wil uit te voeren van de Duitsers. De NSB was voor de oorlog slechts een kleine groep waardoor kon worden gesteld dat het merendeel van de Nederlandse bevolking voor de oorlog afzijdig was tegenover het nazisme. Al met al kunnen twee dingen worden afgeleid van deze factoren: Nederland was *Goed* omdat ze zich verzette en Nederland was *Slachtoffer* door het leed dat hen door de Duitse bezetting is aangedaan.

Na dit te hebben vastgesteld ontstond er in de jaren na de bevrijding een verzetsmythe in Nederland waar het grootste deel van de bevolking zich mee identificeerde. Het dominante beeld was dat een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking actief had deelgenomen aan het verzet. In de

¹¹ Hieruit is onze 4 en 5 mei afsplitsing ontstaan. Het 4 en 5 mei comité oppert: ‘op 4 mei herdenken we de Nederlandse oorlogsslachtoffers, op 5 mei vieren we onze vrijheid’. Wij rouwen, herdenken en eren onze helden en slachtoffers alvorens wij vieren dat we al bijna 70 jaar in vrijheid leven (4en5mei: 4 en 5 mei).

¹² Anders was dit in België en Frankrijk. Koning Leopold III gaf zich over en verbleef gedurende de oorlog in België, hopen op een politieke toekomst voor België in een Duits gedomineerd Europa. In Frankrijk was er het Vichy regime dat, in samenwerking met Duitsland, haar politieke macht behield in een deel van Frankrijk. Voor meer informatie, zie Lagrou (2003).

¹³ Zowel in Frankrijk als België zijn er partijen geweest bij welke dit wel het geval was, bijvoorbeeld de fascistische beweging REX in Frans-België (Lagrou: 2003).

herdenkingen stond dit beeld ook centraal met als resultaat dat voornamelijk verzetsstrijders werden herdacht en vereerd. Verzetsstrijders hadden immers deelgenomen aan de strijd, onze vrijheid was deels aan hen te danken en hun dood had zin gehad (van de Reijt 2010: 30). De dood van miljoenen Joden had geen zin gehad. De massamoord herinnerde daarom alleen maar aan de ‘menselijke tekortkomingen en het collectief falen van de maatschappij’. De Holocaust diende deze jaren slechts als een voorbeeld van ‘Duitse barbaarsheid die voornamelijk tegen het Nederlandse volk was gericht’ (van de Reijt 2010: 30). Maar, zo werd het beeld uitgedragen, bijna heel Nederland had dapper verzet gepleegd tegen deze Duitse wreedheid. Het verzet van een selectieve groep werd in de herdenkingen uitgedragen tot een grootschalig, natie breed verzet. Hierin stonden de volgende punten centraal: ‘wij’, de Nederlanders, waren goed, ‘zij’, de Duitsers, slecht waren.

Pas in 1960 kwam deze mythe onder druk te staan toen men het besef kreeg dat relatief weinig mensen betrokken waren geweest bij het verzet. Sterker nog, de bevolking moest erkennen dat een aanzienlijk deel van het Nederlands volk NSB’er was geweest, een landverrader. Onder andere NRC-publicist Paul Scheffer, en de hoofdredacteur van de Leeuwarder Courant E. Evenhuis, wilden met de verzetsmythe afrekenen. Scheffer schreef in 1994 het volgende:

*[...] Het wantrouwen jegens Duitsland gaat hand in hand met een kritiekloos zelfbeeld.
[...] Verzet kan ook niet van eenieder gevraagd worden, maar het zou van een gevoel voor verhoudingen getuigen als dat ook tot uiting kwam tijdens het herdenken.*

(Scheffer (1994)¹⁴ in: van de Reijt 2010: 97).

Dertig jaar eerder, in 1960, had Evenhuis hier ook over geschreven. Volgens hem:

Moeten we niet gaan doen alsof Nederland vijf jaren lang bewoond is geweest met geuzen, want dat is geschiedvervalsing. Het grootste deel van het Nederlandse volk heeft met de Duitse bezetters vreedzaam, zij het wat ongemakkelijk, samengeleefd. Het is geen reden tot verwijt, maar ook geen verschijnsel om te verzwijgen. Het is een menselijke neiging de lauweren van enkelen te gebruiken om er gezamenlijk op te rusten. Feitelijk is er meer aanleiding zich gezamenlijk te schamen.

(E. Evenhuis (1960) in van Ginkel 2011: 384).

Scheffer en Evenhuis beargumenteren hier dat de collectieve herinnering aan de oorlog, dat iedereen dapper verzet had gepleegd tegen de Duitsers, niet overeenkwam met aantoonbare feiten die het tegendeel beweerden. In plaats van afkeer tegen de Duitse bezetter leefde de Nederlandse bevolking grotendeels vreedzaam met hen samen gedurende de oorlog. Het onderscheid tussen het Nederlands

¹⁴ NRC Handelsblad, 17 oktober 1994

volk en het Duitse volk, wat in de herdenkingen zo centraal stond, was kennelijk nauwelijks aan de orde geweest in bezet Nederland. Echter, zoals Hirst & Fineberg (2011) al beweerden, zijn belevingen vaak sterker dan feiten, en is een dergelijke collectieve herinnering heel lastig te verwerpen zodra deze is gevormd (Bourke 2004).

Langzamerhand drong het wel door dat het Nederlandse volk tekort was geschoten in het beschermen van haar joodse burgers¹⁵ waarna de joden eindelijk werden erkend als de grootste groep slachtoffers van de nazi's (van de Reijt 2010: 44). Met de internationale aandacht voor de Jodenvervolging veranderde de collectieve herinnering aan de oorlog heel sterk (van de Reijt 2010: 47). Waar voorheen werd gesteld dat de Holocaust slechts een voorbeeld was van de Duitse wreedheid, gericht tegen het Nederlandse volk, werd de Holocaust vanaf de jaren zeventig en tachtig het symbool van de oorlog. Niet langer meer konden Nederlandse burgers zichzelf beschouwen als de voornaamste slachtoffers van het Duitse regime.

In de jaren tachtig spraken meer slachtoffers. Nadat de joden eindelijk erkenning hadden gekregen voor hun leed wensten onder andere homo- en Roma organisaties ook erkend te worden. Nu meerdere groepen een status als slachtoffer verkregen durfden ook de Duitse burgerslachtoffers op te staan in hun streven naar erkenning (Dassen & Thijs 2007: 39)¹⁶.

2.2 De collectieve herinnering na de verzetsmythe

Ondanks het feit dat de verzetsmythe onderuit was gehaald waren er toch nog maar weinig Nederlanders die een vergevingsgezinde houding tegenover de Duitsers hadden. Hoewel was gebleken dat ook Nederland niet goed was geweest in de oorlog bleef de collectieve afkeer tegen de voormalige Duitse bezetter een bindende factor in het naoorlogs Nederland. Voor de oorlog bepaalde Nederland haar identiteit al grotendeels in relatie tot Duitsland, na de oorlog kreeg dit nog een extra impuls (van de Reijt 2010: 33). Het volk vormde een eenheid door middel van negatieve identificatie (Assmann & Czaplika 1995). Dit wil zeggen dat de Nederlandse identiteit na de oorlog voor een groot deel werd bepaald door te benadrukken dat zij in niets leken op de voormalig Duitse bezetter.

In 1960 werden naar Nederland reizende Duitsers via pamfletten op de hoogte gebracht van de betekenis van 4 en 5 mei, en werden ze verzocht zich tijdens deze gelegenheden niet te vertonen (van de Reijt 2010: 37). Tijdens een van deze gelegenheden in Groningen zouden de aanwezige kinderen vlaggetjes uitgedeeld krijgen. Toen de organisatie erachter kwam dat deze vlaggetjes door onze oosterburen waren gemaakt werden ze niet uitgereikt wat met groot applaus van de aanwezigen werd ontvangen, 'als gold het een moedige verzetsdaad' (van Ginkel 2011: 346). Verder noemt van Ginkel

¹⁵ Ongeveer 75% van de Nederlandse Joden zijn gedeporteerd. Dit percentage ligt vele malen hoger dan bijvoorbeeld België (40%), Frankrijk (20%) en Italië (15%) (Blom 1983: 20).

¹⁶ Een voorbeeld hiervan is te vinden in het bezoek van koningin Elizabeth aan de Duitse stad Dresden in 1993. Veel Duitse burgers profiteerden van deze gelegenheid om hun ongenoegen uit te spreken over de Engelse bombardementen van de stad in 1945 – Engeland beschuldigend van oorlogsmisdaden (Liu & Hilton 2005: 540). Deze actie laat zien hoe huidige percepties op de geschiedenis hevig worden betwist: Duitsland die een ander land beschuldigd van oorlogsmisdaden.

het 'niets anders dan kleinzielig gedrag' en een manier van de Nederlandse bevolking om aan te kunnen tonen 'uit het goede vaderlandse hout gesneden te zijn'. Dit soort acties tonen aan hoe diepgeworteld het onderscheid tussen goede volkeren en foute volkeren lag in het collectief geheugen en identiteit.

Ook in de geschiedschrijving over Nederland in de oorlogsjaren, in ieder geval tot 1980, is er sprake geweest van een zogenoemde 'zuivering of rechtspleging', aldus Blom (1983: 8). Er werd uitvoerig beschreven over verzet en collaboratie, goed en fout, en daarin lieten veel auteurs hun politiek-morele oordeel blijken. Hoewel gepoogd wordt in de geschiedschrijving om zulke waardeoordelen achterwege te laten, valt het Blom op dat dit in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog juist expliciet naar voren komt. Sterker nog, schrijft hij, 'verwijten van partijdigheid treffen de auteurs nauwelijks' (Blom 1983: 8). Hij geeft hiervoor als reden dat de benoemde waardeoordelen heel sterk aanwezig waren in de samenleving (Blom 1983: 9). Nederland putte haar eensgezindheid uit het onderscheid tussen goed en fout.

Juist de aanwezigheid van deze waardeoordelen maakte dat geschiedschrijvers sterk de behoefte voelden om specifieke gebeurtenissen als goed of fout te benoemen. De Duitse bezetter was fout, de Nederlandse verzetsstrijder was goed (Blom 1983: 9). In deze aanpak schuilt namens Blom een groot gevaar: het onderwerp wordt slechts vanuit één oogpunt bekeken. Dit betekent dat andere onderwerpen of niet worden bestudeerd, of vanuit een niet adequaat perspectief (Blom 1983: 10).

Literatuur is een van de publieke middelen die ons helpen bij het vormen en behouden van een collectief geheugen. Niet alleen kwam het goed/fout perspectief tot uiting in openbare herdenkingen, ook de media droegen dit beeld sterk uit. Het beeld van de andere zijde werd nauwelijks belicht. Dit perspectief maakt het, mijns inziens, heel moeilijk voor de Nederlandse bevolking om het fenomeen Duits slachtofferschap te erkennen.

Vanaf de jaren tachtig ontstond er langzaam wat protest tegen de tweedeling tussen goed en fout. Met name de vraag of jonge Duitsers het naziverleden aangerekend mochten worden kwam naar boven. Emotionele argumenten van voormalig verzetsstrijders wonnen het echter nog altijd van rationele argumenten (van de Reijt 2010: 68). Daarnaast werd ook gevraagd of het na al die jaren niet eens tijd werd om samen met de Duitsers de oorlog en de bevrijding te herdenken. Op deze manier zou recht gedaan worden aan de vriendschappelijke verhoudingen tussen Nederland en Duitsland (van de Reijt 2010: 81).

Voordat er überhaupt sprake was van een vriendschappelijke Nederland-Duitse verhouding werd na de oorlog genoegdoening geëist voor de materiële en morele schade die Nederland had opgelopen. Een terugkerend thema in de Nederlands-Duitse relatie was de fietsenvordering die tijdens de Tweede Wereldoorlog van kracht was. De zin 'eerst mijn fiets terug' werd kenmerkend voor alle materiële schade die de Nederlandse bevolking door de Duitse bezetter had gelopen (Wielenga 2010: 148). Waarom werd hiervoor de fiets als symbool gebruikt? Met het afnemen van de fiets werd niet

alleen een materieel object in beslag genomen maar tevens was dit een verdere inperking op de reeds verminderde ontspanningsmogelijkheden. Het afnemen van een fiets werd gezien als het afnemen van vrijheid, dat al een schaars goed was.

Hoewel de fietsenroof veel minder massaal is gebleken dan dat altijd werd gedacht werd het vanwege deze beperkingen toch een metafoor voor de roofzucht van de bezetter (Wielenga 2010: 152). Nu nog is het grootste deel van mijn generatie bekend met de symbolische zinsnede, wijzend op de schade die de Duitsers ons hebben aangedaan. De reden dat deze uitspraak nog alom bekend is komt doordat collectieve herinneringen een groter bereik hebben als de herinnering persoonlijk relevant is (Hirst & Fineberg 2011: 94). Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist dit aspect zo sterk bewaard is gebleven in de Nederlandse herinnering aan de oorlog, zelfs nadat de massaliteit van de roof onderuit is gehaald. De beleving is hierin belangrijker dan de feiten (Hirst & Fineberg 2011: 89).

Het staatsbezoek van bondspresident Gustav Heinemann aan Nederland in 1969 betekende een doorbraak in de Nederlands-Duitse betrekkingen (Wielenga 2010: 153). Heinemann bezocht onder andere de Hollandse Schouwburg en legde daar een krans neer voor de tienduizenden Joden die vanaf hier gedeporteerd waren. Dit bezoek, zo formuleert Wielenga, betekende een draaipunt in de naoorlogse Nederlands-Duitse betrekkingen. Duitsland bleek wel degelijk tot morele gestes in staat of bereid te zijn, dat kon geen Nederlander meer ontkennen (Wielenga 2010: 153).

Desondanks bleek zelfs in 1994 nog de consensus bestaan dat Duitsers niet moesten worden betrokken bij de Nederlandse herdenkingen: 4 mei moest het exclusieve domein blijven van de Nederlanders (van de Reijt 2010: 93). Met name verzets- en slachtofferorganisaties waren nog fel gekant tegen een gezamenlijke herdenking met Duitsers, laat staan het herdenken van Duitsers. Voorstanders van een herdenking en viering met Duitsers meenden dat een gezamenlijke herdenking de bestaande publieke oorlogsherinnering zou kunnen veranderen. Een gemeenschappelijke herdenking zou het foutieve geschiedbeeld van een collectief goed Nederland tegenover een collectief fout Duitsland moeten doorbreken: het zou symboliseren dat niet alle Duitsers slecht zijn geweest en dat er ook degelijk Duitse slachtoffers zijn gemaakt door het nazisme (van de Reijt 2010: 93-96). Met het erkennen van Duits slachtofferschap zou het volgende probleem ontstaan: De Nederlandse bevolking zou haar kritiekloze zelfbeeld moeten aanpassen en accepteren dat een groot deel van de eigen bevolking fout is geweest en misdaden heeft begaan.

Wielenga stelt dat tijdens het bezoek van bondspresident Horst Köhler in 2007, waarin *wietergutmachung* een belangrijk programmaonderdeel was, het verleden geen negatieve rol meer speelde. Dit zou komen omdat Nederland inmiddels vond dat Duitsland zeer constructief met het naziverleden is omgegaan (Wielenga 2010: 154). De uitspraak van Wielenga staat in contrast met de resultaten van het Clingendael Instituut dat in 1993 onderzoek heeft gedaan naar de beeldvorming van Nederlandse jongeren over Duitsland. Hieruit bleek dat de jeugd een zeer negatief beeld heeft over Duitsland (van de Reijt 2010: 86).

Deze uitspraak werd door wetenschappers meteen genuanceerd door te stellen dat het onderzoek was uitgevoerd in een periode dat Duitsland werd geteisterd door een serie extreem rechtse aanslagen (van de Reijt 2010: 86). Toen een aantal maanden na de uitslag van het Clingendael onderzoek Duitsland weer te kampen kreeg met extreem rechtse aanvallen werd de zogeheten ‘ik-ben-woedend’ actie opgericht. Maar liefst 1.2 miljoen Nederlanders stuurden een kaart naar de Duitse regering met daarop de tekst ‘ik ben woedend’, volledig voorbijgaand aan het feit dat ook de Duitse regering woedend was. Zelfs in de jaren '90 bleek dat de Nederlandse bevolking ‘nog steeds haar superieure identiteit ten opzichte van de Duitsers wilden bevestigen’ (van de Reijt 2010: 87).

Een ander mogelijke verklaring voor de uitkomst van het Clingendael Instituut onderzoek is dat Duitsland in het onderwijs voornamelijk werd behandeld in relatie tot de Tweede Wereldoorlog (van de Reijt 2010: 86). Hoewel de betreffende generatie zelf geen individuele herinnering had aan de oorlog werd deze door middel van het onderwijs, gebaseerd op de Nederlandse collectieve herinnering en haar perceptie over welke gebeurtenissen er onthouden moeten worden, toch een opsplitsing aangeleerd tussen goed en fout, tussen Nederlands en Duits, tussen ‘wij’ en ‘zij’. En uiteraard, zoals gebruikelijk in het proces van onthouden en vergeten, werden voornamelijk de aspecten belicht die de eigen samenleving ten goede zou komen.

Langzamerhand komen echter ook de misdaden van de ‘goede zijde’ naar boven, hoewel zij zich nog steeds op de achtergrond bevinden. Over de plundering en verkrachtingen door de Russen wordt immers relatief weinig gesproken, en nog minder wordt gerept over de misdaden van de geallieerden. Met name Sovjet strijders voelden zich dusdanig vernederd door de nazi's dat zij voor hun gevoel de oorlog pas echt konden winnen door Duitsland totaal te vernederen en onteren, resulterend in de verkrachtingen van haar vrouwen (Naimark 2007: 100) Tussen de 95.000 en 130.000 Duitse vrouwen betaalden een verschrikkelijke prijs, en dit zijn slechts de slachtoffers van Sovjet verkrachters in Berlijn. Het totale aantal zal minstens twee miljoen Duitse vrouwen betreffen (Beavor 2002: 435). Er is zelfs een slachtoffer bekend die 23 keer door Sovjet soldaten is verkracht (Beavor 2002: 435).

Deze herinneringen weken af van het maatschappelijk belang waardoor er geen aandacht aan werd besteed en de gebeurtenissen op de achtergrond raakten. Dergelijke gebeurtenissen zouden schadelijk zijn voor het imago van de bevrijders waardoor gegevens over deze gebeurtenissen zoveel mogelijk geheim zijn gehouden. Daarbij komt dat de landen die net waren bevrijd een dusdanig grote afkeer hadden tegen Duitsland dat de wandaden van de bevrijders daarbij in het niet vielen.

Uit deze voorbeelden blijkt dat het proces van herinneren en vergeten een actief proces is en dat dit van bovenaf kan worden beïnvloed. Climo & Cattell quoten Laurence Kirmayer (1996) met: ‘How easy it is to forget when there are no collective occasions for remembering’ (2002: 3). Zolang er geen moeite wordt gedaan om iets te onthouden, bijvoorbeeld door middel van collectieve aangelegenheden als herdenkingen, is het gemakkelijk een bepaalde gebeurtenis te vergeten.

2.3 De banaliteit van het kwaad

Een belangrijk thema in deze scriptie is de perceptie op goed en fout. In de naoorlogse herinnering werd namelijk veelal gedacht in termen van collectief goede volkeren en collectief foute volkeren. Belangrijke inzichten in de discussie tussen goed en fout zijn gegeven door onder andere het *Milgram experiment*¹⁷ en *the Stanford Prison experiment*, beide sociaalpsychologische experimenten. Stanley Milgram deed in zijn experiment onderzoek naar gehoorzaamheid onder dwang. Hij stelt dat ieder willekeurig persoon, die normaal gesproken moord en misdaad hekelt, dit soort acties relatief gemakkelijk uitvoert als hem dat door een autoriteit wordt opgedragen (Milgram 1974: xi). Hoewel Milgram erkent dat de omstandigheden gedurende de testperiode zeer verschillend zijn dan de omstandigheden in het naziregime, beargumenteert hij dat er toch een verband tussen beide bestaat. In beide situaties zal de persoon die zijn acties uitvoert onder dwang van een autoritair figuur zichzelf niet verantwoordelijk houden. Deze persoon ziet zichzelf slechts als het instrument van de ander (Milgram 1974: xii).

In het Stanford Prison experiment, uitgevoerd door Philip G. Zimbardo in 1971, werd de kracht van de sociale ruimte onderzocht. Deelnemers waren 24 studenten: twaalf van hen kregen de rol van gevangenisbewaker, de andere twaalf kregen de rol van gevangene. Het onderzoek zou twee weken duren, maar werd na slechts zes dagen al stopgezet omdat de situatie uit de hand liep. De ‘bewakers’ maakten misbruik van hun machtspositie: ze straffen¹⁸, mishandelden en vernederden de gevangenen buitensporig¹⁹ (Stanford Prison Experiment 2013). Er werd geconcludeerd dat de omgeving van grote invloed is op iemands gedrag en perceptie op goed en kwaad.

Ook Hannah Arendt, een Joodse vrouw die zelf in 1941 gevlucht was uit nazi-Duitsland, hield zich met de goed en fout kwestie bezig. Ze zou uitgroeien tot een van de meest invloedrijke politieke theoretici van de twintigste eeuw. Ze deed onderzoek naar het totalitarisme en deed verslag van het Eichmann²⁰ proces in 1961. Ze kwam tot de conclusie dat Eichmann, ondanks de misdaden die hij heeft begaan, een gewone man was, loyaal aan een leider. Eichmann was slechts een onderdeel in het proces van vernietiging. Arendt stelt dat de verantwoordelijkheid voor het kwaad was opgesplitst en daarmee voor de uitvoerders ‘ontdaan van zijn gruwelijkheid’: het kwaad was banaal geworden. ‘Het kwade was niet actief in Eichmann aanwezig, alswel het vermogen zelfstandig te oordelen afwezig’ (Humanistische Canon: Hannah Arendt 2009).

¹⁷ In het Milgram experiment moest een proefpersoon elektrische schokken toebrengen aan een tweede proefpersoon die in een andere ruimte zat. De tweede proefpersoon was echter een acteur en de stroomschokken werden nooit toegediend. Het bleek dat de werkelijke proefpersoon vaak levensbedreigende schokken toe zou dienen als hem/haar werd opgedragen het onderzoek voort te zetten en hem/haar werd verzekerd dat hij/zij niet verantwoordelijk was voor de gevolgen.

¹⁸ De eerste dagen bestonden de straffen voornamelijk in het doen van push-ups. Zimbardo achtten dit in de eerste instantie vrij onschuldig. Later bleek echter dat deze straf veelvuldig is uitgevoerd in concentratiekampen.

¹⁹ De rol die de deelnemers kregen was geheel willekeurig. Het is dan ook verwonderlijk dat de ‘bewakers’ zulk gedrag vertoonden: zij hadden net zo goed de rol van gevangene kunnen krijgen.

²⁰ Eichmann was een Duits SS-functionaris en een van de hoofdverantwoordelijken voor de massamoord op de Joden in de concentratiekampen. In 1961 begon een proces tegen hem in Israël waarna hij is geëxecuteerd.

Uitkomsten van deze onderzoeken sluiten aan op nieuwe inzichten dat geen enkel land collectief goed of fout is geweest in de oorlog. Nederland had verzetsstrijders maar zeker ook NSB'ers. Zwitserse banken speelden een actieve rol als tussenhandelaar van Joods geld en bezittingen ondanks dat het land officieel neutraal was (Bower: 1997: 67-76) terwijl Vichy-Frankrijk collaboreerde met Duitsland om zo een semi-onafhankelijke staat te behouden (Lagrou 2003: 534). Verder dient niet te worden vergeten dat ook Duitsland verzetsorganisaties heeft gekend zoals *die Weiße Rose*, die *Rote Kapelle* en *Kreisauer Kreis*, ondanks dat de oorlog in dit land begonnen is. Tevens zijn er Joden geweest die met de Duitsers samenwerkten en daarmee hun eigen volk verraadden om zo te proberen hun eigen leven te redden²¹. Dit deden ze bijvoorbeeld door andere Joden op te sporen, transporten te regelen of een leidinggevende rol te verkrijgen in concentratiekampen²². Een bekend Nederlands voorbeeld is de Joodse Raad die actief betrokken was bij de deportaties naar kamp Westerbork (de Jong 1974: 984-985).

Wat deze voorbeelden ons tonen is dat ieder persoon de capaciteit in zich heeft om kwade dingen te doen. Niet-Duitse landen bleken evenzeer gedeeltelijk fout te zijn terwijl in Duitsland zelf verzetsorganisaties actief waren. Het kwaad was dus niet, zoals de Nederlandse bevolking vlak na de oorlog dacht, exclusief een Duitse aangelegenheid. Feitelijk gezien, de resultaten van bovengenoemde experimenten in ogenschouw nemend, waren Nederlandse individuen tot dezelfde wandaden in staat als de Duitse.

²¹ Uiteraard dient hier vermeld te worden dat zij dit veelal deden om hun eigen leven te redden. Het is niet mijn bedoeling om op deze manier Joodse en Duitse 'daders' of slachtoffers op één lijn te zetten.

²² Ter besparing van kosten, en om de Joodse gevangenen tegenover elkaar te zetten, werden Kapo's benoemd. Dit waren Joodse gevangenen die samenwerkten met de SS om de orde in het kamp te bewaren. Sommigen van hen hielpen hun medegevangenen door hen te beschermen tegen de grillen van de SS, anderen namen het gedrag van de SS over. Deze groep kon, ondanks dat zij zelf slachtoffer waren, ze zeer brutaal zijn tegenover medegevangenen, resulterend in het mishandelen en soms vermoorden van hun lotgenoten (de Jong 1978: 490-492).

3. Actuele Herdenkingen – stilstaan bij Duitse slachtoffers

Nu een historische context is gegeven van de Nederlandse omgang met Duits slachtofferschap en de perceptie op goed en kwaad, zal ik twee actuele casussen behandelen die voor veel commotie hebben gezorgd tijdens de Nederlandse herdenkingen. Als eerste zal ik de discussie omtrent het gedicht ‘Foute Keuze’ behandelen dat in 2012 op de Dam zou worden voorgedragen. Als tweede zal ik de herdenkingen in Vorden van 2012 en 2013 behandelen. In beide casussen staat de discussie omtrent Duits slachtofferschap centraal en worden bestaande waarden hevig betwist.

Om te beginnen zal ik twee definities geven over wie we herdenken op 4 mei: de definitie van het nationaal comité 4 en 5 mei en de definitie van de rijksoverheid. Het nationaal comité 4 en 5 mei stelt het volgende:

Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei herdenken we allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.

(4en5mei: wie herdenken we?).

De rijksoverheid heeft de volgende definitie:

Tijdens de Dodenherdenking (officieel: de Nationale Herdenking) op 4 mei worden in het hele land om 20.00 uur de Nederlandse slachtoffers herdacht die sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in oorlogssituaties en bij vredesoperaties zijn omgekomen.

(Rijksoverheid: Tweede Wereldoorlog).

In deze twee stellingen zit een cruciaal verschil in de vraag wie we herdenken. De rijksoverheid vermeldt expliciet dat dit enkel de Nederlandse slachtoffers betreft. De definitie die het nationaal comité 4 en 5 mei hanteert laat meer ruimte over voor eigen invulling: het gaat in hun definitie om *allen* die op Nederlands grondgebied of waar ook ter wereld zijn omgekomen sinds de Tweede Wereldoorlog. Dit betekent in principe dat ook gevallen Duitsers herdacht zouden mogen worden, hetzij militairen hetzij burgers. Toch blijkt in de praktijk dat de definitie gegeven door de rijksoverheid leidend is in de uitvoering van herdenkingsdiensten, zoals de volgende casussen zullen illustreren.

3.1 Nationale herdenking 2012 – gedicht ‘Foute Keuze’

Mijn naam is Auke Siebe Dirk

Ik ben vernoemd naar Dirk Siebe

Omdat ook Dirk Siebe niet vergeten mag worden.

(Auke de Leeuw: Foute Keuze)

In 2012 ontstond grote ophef nadat het Nationaal Comité 4 en 5 mei de jonge Auke de Leeuw had gevraagd zijn gedicht ‘Foute Keuze’²³ op te dragen tijdens de herdenkingsdienst op de Dam. Auke schrijft in zijn gedicht over het verhaal van zijn oudoom Dirk Siebe. Dirk Siebe kwam uit een gezin van elf kinderen, van wie hij als enige besloot de SS te dienen. Vier van zijn broers en/of zussen zaten in het verzet. Dirk Siebe, toen hij eenmaal de keuze had gemaakt de SS te dienen, kon niet meer terug. Hij maakte de verkeerde keuze, in de hoop op een beter leven, met een fatale afloop. Auke pleit in zijn gedicht dat ook zijn oudoom Dirk Siebe niet vergeten mag worden ondanks dat hij voor de verkeerde idealen koos.

Het gedicht werd niet op prijs gesteld door slachtoffer- en verzetsorganisaties. Het Centrum Informatie en Documentatie Israël uitte felle kritiek en het Nederlands Auschwitz Comité (NAC) dreigde zelfs de herdenking te boycotten. Het gedicht zou respectloos en oneerbiedig zijn naar de echte slachtoffers van de oorlog: de slachtoffers die Duitsland heeft gemaakt. De jonge Auke reageert hierop als volgt:

Ik wilde laten zien dat oorlog alleen verliezers kent: aan de goede én de slechte kant. Hoe kunnen wij leren van onze fouten als wij die fouten niet mogen benoemen? Ik ben zelf geboren in vrijheid. Voor mij is het al moeilijk genoeg om altijd de juiste keuzes te maken. Hoe moet dat dan zijn geweest voor mensen in de oorlog? Dat heb ik proberen te vertellen met mijn gedicht.

(NRC 2012: 15-jarige maker omstreden gedicht: ik heb niemand willen kwetsen).

De burgemeester van Amsterdam, Eberhard van der Laan, is van mening dat het Nationaal comité 4 en 5 mei nooit had mogen kiezen voor een gedicht over een SS’er. Hij zegt dat ‘op die vierde mei de ruimte voor slachtoffers en hun nabestaanden heilig is. Dus je doet die dag geen dingen die slachtoffers en nabestaanden ongelukkig maken’ (NRC 2012: Van der Laan: gedicht over SS’er foute keuze Comité 4 en 5 mei).

Een Nederlandse begeleider van het Bergen Belsen Project, dat in hoofdstuk 4 wordt besproken, heeft naar aanleiding van het protest op het gedicht per direct zijn lidmaatschap op het Auschwitz

²³ Zie bijlage 3

Bulletin opgezegd. Zijn argumentatie daarover luidt dat de organisatie, die staat voor het bevorderen van het algemene beginsel van non-discriminatie (Nederlands Auschwitz Comité: doelstellingen), zich hypocriet heeft opgesteld doordat met het protest tegen het gedicht ze de Duitsers generaliseren en daarmee omgekeerde discriminatie plegen. Hij zegt hierover:

Het gedicht is geen lofprijzing voor de SS maar vertelt het leed van het nageslacht dat door een verkeerde keuze is gemaakt. [...] Het NAC blijft te zwart/wit, en in plaats van te ageren tegen discriminatie discrimineren ze zelf doordat ze hun eigen trauma niet los kunnen laten. Een oorlog is in beginsel voor beide zijden niet te bevatten en het slechtste wat de mens kan overkomen. [...] Het gros van de Duitse burgers was zeker ook slachtoffer van Hitler's regime. Zij worden nu, dankzij het NAC, dubbel getroffen. Dat vind ik onacceptabel en niet passend in de huidige tijd. Ik kan geen lid zijn van een organisatie die in principe heel goed is, maar zichzelf ongeloofwaardig maakt door dat gedicht, en daarmee het herdenken van de andere zijde, onmogelijk te willen maken en daarmee zelf onderscheid maakt.

Uit de laatste zin zou een nieuwe discussie kunnen ontstaan. In het protest tegen het gedicht werd als argumentatie gebruikt dat je met een dergelijk gedicht de slachtoffergroepen geen eer doet en dat hun leed wordt gebagatelliseerd. Wat hier als argumentatie wordt aangevoerd echter is dat de Duitse slachtoffers op deze manier niet de erkenning krijgen die hen toebehoort en dat juist hun leed door dit soort protesten niet in acht wordt genomen. Op deze manier zijn we zelf bezig met het maken van onderscheid.

3.2 Herdenking Vorden 2012-2013

Zowel in 2012 als 2013 had een afvaardiging van de gemeente Vorden zich voorgenomen om tijdens de herdenking een aantal Duitse graven aan te doen om stil te staan bij de Duitse slachtoffers. Beide jaren is er grote ophef ontstaan over deze plannen. In 2012 spande Federatief Joods Nederland (FJN) een kort geding aan tegen dit plan. Op de dag van de herdenking besloot de kortgedingrechter dat het plan niet door mocht gaan. Hij zei hierover: 'Herdenking aan dode Duitse soldaten kan passend zijn, maar niet op 4 mei en niet in één adem met de herdenking van slachtoffers van het nazibewind' (NRC 2012: Duitse soldaten mogen niet worden herdacht bij herdenking Vorden). De afgevaardigden van de gemeente Vorden respecteerden de uitspraak van de rechter en liepen niet langs de Duitse graven. Honderden andere deelnemers besloten echter toch langs de graven te lopen en hun eer te betuigen aan de Duitse slachtoffers.

Een andere Joodse belangengroep, Tradition is our Future (TOF), had zich voorgenomen om actie te voeren tegen het plan om Duitse graven te bezoeken. Zij wilde een vliegtuigje met een spandoek, waar de tekst 'Vorden is fout' op was afgedrukt, boven het dorp laten rondvliegen. Ondanks

de uitspraak van de rechter is de actie alsnog doorgegaan. Dennis Pekel, lid van de organisatie meldt dat: ‘de uitspraak van de rechter bewijst dat het morele kompas in Vorden ontbreekt. [...] Het is te vroeg om op 4 mei Duitsers te herdenken’ (NRC: Duitse soldaten mogen niet worden herdacht bij herdenking Vorden).

Met deze actie wordt gedaan alsof de gemeente Vorden een grote NSB-commune is die de bezetters verheerlijkt. Hoewel het standpunt van TOF emotioneel gezien begrijpelijk is kan men de vraag stellen in hoeverre de actie passend is geweest. Is het niet eveneens respectloos tegenover de, in hun ogen, echte slachtoffers om vlak voor de herdenking op deze manier commotie te veroorzaken? Het aandoen van de graven was een mogelijkheid gegeven aan de bezoekers. Zij mochten zelf beslissen of ze na de herdenking langs de Duitse graven wilden lopen of dat ze via een andere route de herdenkingsplaats zouden verlaten. Waarom zou dan de hele gemeente fout zijn?

In 2013 werd het besluit van de rechtbank om gemeentelijke vertegenwoordigers te verbieden langs de Duitse graven te lopen ongeldig verklaard. Het is aan lokale overheden om te beslissen op welke wijze zij deelnemen aan activiteiten in de gemeente, niet aan de rechter, concludeerde de rechtbank. Toch besloot de afvaardiging van de gemeente om tijdens de herdenking in 2013 niet langs de graven te gaan vanwege aangekondigd protest. In 2013 had de bond van Antifascisten en oud-Verzetsstrijders Nederland (AFVN) namelijk het ‘Comité Vorden Fout’ opgericht. Zij zouden, in tegenstelling tot de actie van TOF in 2012, een waardig protest willen voeren door middel van een fakkelwake. Daarnaast was er de vrees dat de commotie rondom de herdenking in Vorden de nationale herdenking zou overschaduwen (NRC 2013: ook herdenking Vorden ‘waardig’ verlopen – merendeel langs Duitse graven).

Waar het comité in 2012 nog de mogelijkheid benadrukte voor de aanwezigen om langs de Duitse graven naar de uitgang te lopen werd dat in 2013 niet gedaan. Desalniettemin besloot een groot deel van de aanwezigen op eigen initiatief om na de officiële herdenking alsnog de Duitse graven aan te doen. Dit laat zien dat het fenomeen Duits slachtofferschap in bepaalde kringen toch wordt geaccepteerd.

3.3 Vrije Keuze

De commotie die zowel in 2012 al 2013 is ontstaan omtrent het herdenken van Duitse slachtoffers geeft aan hoezeer dit onderwerp leeft onder de samenleving. Er is sprake van een sterke afsplitsing tussen groepen die Duitsers wel willen herdenken en groepen die Duitsers niet willen herdenken. Van de Reijt stelde in 2010 dat emotionele argumenten van tegenstanders deze discussie nog altijd winnen van rationale argumenten van voorstanders (van de Reijt 2010: 68). Tegenwoordig zien we echter ook dat de roep van de voorstanders om Duitse slachtoffers te herdenken steeds harder klinkt.

Verscheidene belangenorganisaties weigeren echter nog om aan deze roep gehoor te geven. Het eerdergenoemde FJN wilde zelfs proberen om herdenkingen waarbij Duitsers werden herdacht te verbieden. Dit idee was ontstaan na de uitspraak van de rechter in de zaak Vorden 2012. De eerste pijl

van het FJN was gericht op Schiermonnikoog waar al jaren het Duitse volkslied wordt gespeeld tijdens de dodenherdenking (NRC 2012: Joods organisatie wil herdenken Duitsers op 4 mei verbieden). Door de uitspraak van de rechter in de zaak Vorden 2012 achtte FJN hun zaak zeer sterk.

Dit moet anders zijn geweest toen het gerechtshof in februari 2013 terugkwam op haar eerder genomen besluit: Duitse soldaten hadden wel degelijk herdacht mogen worden tijdens de herdenking in Vorden. Het gerechtshof bepaalde: ‘behoudens uitzonderlijke situaties is het [...] niet aan een rechter om te oordelen over het handelen van een vertegenwoordiger van de gemeente bij een openbare gelegenheid’ (NRC 2013: Gerechtshof: Duitse soldaten hadden wel degelijk herdacht mogen worden). Met deze uitspraak staat vast dat lokale overheden vrij zijn in de invulling van de lokale dodenherdenking, tot spijt van belangenorganisaties als FJN.

De uitspraak van het gerechtshof lijkt bij te kunnen dragen aan de verandering van het collectief geheugen in Nederland. Ik keer hiervoor terug naar Irwin-Zarecka die stelde dat een collectief verleden bijdraagt aan het definiëren van gemeenschapsgrenzen (Irwin-Zarecka 1994 in: Gabel 2013: 252). Gemeentes hebben middels de uitspraak van de rechter de mogelijkheid gekregen om een eigen visie op het verleden uit te dragen in haar herdenkingen. Met de mogelijkheid om Duitsers te herdenken onderscheidt de gemeente Vorden zich van andere Nederlandse gemeenten die dit niet doen. Zij onderscheidt zich met name van de Nationale herdenking, die in 2012 een kritisch standpunt heeft ingenomen tegen Duits slachtofferschap door het gedicht van Auke de Leeuw uit het programma te halen. Het feit echter, dat een deel van de aanwezigen bij de herdenkingsdienst in Vorden in 2012 en 2013 toch besloot om langs de Duitse graven te lopen, bewijst dat het individu voldoende *agency* heeft om het heersend kader van het collectief geheugen te bestrijden. Zij kunnen voor zichzelf de keuze wie zij herdenken en wie niet, ongeacht protest van organisaties en andere instanties.

4. Vrijwilligersproject Bergen Belsen

Als laatste hoofdstuk zal mijn vrijwilligerswerk in voormalig concentratiekamp Bergen Belsen, waar ik in de zomer van 2012 aan heb deelgenomen, worden omschreven. De gevangenen in Bergen Belsen werden, met overvolle barakken en een minimale voedselvoorziening, veelvuldig getergd door uithongering en ziekte. Er was zelfs sprake van kannibalisme. In deze omgeving heb ik, samen met 22 anderen, tien dagen doorgebracht en verschillende projecten uitgevoerd. Met z'n allen probeerden we de geschiedenis zichtbaar te houden en de herinnering levend. We herdachten de slachtoffers van de oorlog niet door twee minuten stilte, maar door actief bij te dragen aan het behoud van de geschiedenis.

In het vrijwilligersproject waren deelnemers uit Nederland, Wit-Rusland en Duitsland vertegenwoordigd. Etnografisch is dit interessant omdat alle groepen als land een verschillende rol hebben gespeeld in de oorlog en daardoor een ander perspectief hebben op het verloop van de oorlog. Nederland moest zich na vijf dagen al overgeven en werd uiteindelijk door de geallieerden bevrijd. Wit-Rusland ligt aan de Russische grens en is door de communisten bevrijd. Duitsland is uiteindelijk de grote verliezer geweest van de oorlog en schuldig geweest aan de dood van miljoenen Joden en andere slachtoffers. In deze omschrijving zal ik mij voornamelijk richten op de groep Nederlanders en Duitsers. Ik zal omschrijven wat de verschillen waren in de omgang met het oorlogsverleden en de percepties op Duits slachtofferschap.

Om te beginnen dient te worden vermeld dat er een groot verschil was in het aantal Nederlandse en Duitse deelnemers. De Nederlandse groep bestond uit tien vrijwilligers en twee begeleiders tegenover twee vrijwilligers en vier begeleiders van de Duitse kant. Opvallender is dat de twee Duitse deelnemers beide door hun ouders/voogd zijn opgegeven voor het project, de Nederlandse deelnemers hadden zich allen uit eigen beweging aangemeld. Er zijn zelfs jaren geweest dat er helemaal geen Duitse aanmeldingen waren voor dit project. Dit zijn interessante gegevens. Niet alleen was de Duitse deelname gering, maar de deelnemers die er waren hadden zich niet uit eigen beweging aangemeld. Hieruit rijst bij mij direct de vraag naar boven of dit te maken kan hebben met een verschil in perceptie op de Duitse schuld in de Tweede Wereldoorlog. Je zou namelijk kunnen stellen dat de Duitse jeugd niet met dit deel van het verleden geconfronteerd wil worden, enerzijds omdat zij het misschien willen vergeten, anderzijds wellicht uit schaamte die zij met zich mee kunnen dragen.

Gedurende de tien dagen bleek er geen enkele spanning te bestaan tussen de Duitse en de Nederlandse groep. Het tegenovergestelde gebeurde: er werd intensief samengewerkt en herdacht en er ontstonden hechte vriendschapsbanden. De Nederlandse deelnemers stonden vrij open voor het erkennen van Duits slachtofferschap en ook voor de mogelijkheid om hen te herdenken. De Duitse deelnemers waren hier meer terughoudend in, maar sloten het idee niet uit: ze hadden er zelf nooit zo over nagedacht.

Duitse deelnemers werd de oorlog ook op geen enkele manier kwalijk genomen door de Nederlandse deelnemers. Een van de Duitse deelnemers zei hierover opgelucht te zijn omdat Duitsland onlosmakelijk lijkt te zijn verbonden met de oorlog. Om met groepen uit andere landen een dergelijk project uit te voeren, nota bene op de grond waar zoveel slachtoffers zijn gemaakt door de Duitsers, leek in de eerste instantie een moeilijke opgave. De Nederlandse deelnemers toonden in geen enkel opzicht een vijandige houding, waardoor de Duitse deelnemers geen last kregen van een schuldgevoel.

Anders was dit bij de Duitse begeleiding die een heel sterk schuldgevoel leek te hebben. Hierdoor is er tussen de Nederlandse en Duitse begeleiders wel spanning ontstaan over de manier waarop invulling moest worden gegeven aan het project. Toen de Nederlandse begeleiding een bezoek wilde brengen aan een militaire begraafplaats waar ook Duitsers begraven liggen, was de Duitse begeleiding hier fel op tegen. Het was ‘ondenkbaar en ongepast om Duitse militairen te herdenken, en het past totaal niet in het project waar de vrijwilligers aan werken’, aldus haar verantwoording.

Duitse jongeren en volwassenen bleken zeer verschillend om te gaan met hun oorlogsverleden. Desalniettemin, wanneer men kijkt naar de verstandhouding tussen Nederlandse deelnemers en Duitse deelnemers, blijkt dat dit begrip van ‘schuld’ helemaal geen rol speelde in het project. Mijn visie hierop is dat het komt doordat we allemaal meewerkten aan hetzelfde doel waardoor wij ons eigen collectieve identiteit ontwikkelden. Welke nationaliteit we hadden speelde geen rol voor ons: iedereen werd geaccepteerd als persoon. Zoals dhr. Peter van Uhm verwoorde in zijn toespraak²⁴ op de Nationale herdenking in 2013: ‘niet vanuit het ‘ik’ en het ‘zij’, maar vanuit het ‘wij’, ontstaan de goede dingen’. Deze uitspraak verwoordt de vriendschappelijke banden tussen de deelnemers. We vormden een gemeenschap van mensen die zich allemaal wilden inzetten voor een betere samenleving en daar op deze manier actief aan bijdroegen, hoe klein het ook mag lijken.

²⁴ Zie bijlage 4

Conclusie

Het feit dat wij, bijna 70 jaar na dato, nog steeds twee dagen gereserveerd houden voor de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog geeft blijk aan de centrale rol die de oorlog in ons collectief geheugen speelt (van de Reijt 2010: 16). Het fenomeen dat er tegenwoordig zoveel discussie is omtrent de vraag wie we mogen herdenken geeft aan dat een deel van de bevolking dit collectief geheugen actief betwist en de kaders overschrijdt.

Direct na de oorlog werd een consensus bereikt rondom een mythe van unaniem verzet, aldus Lagrou (2003). Hij gaf onder andere de volgende factoren die deze mythevorming mogelijk hebben gemaakt: De Nederlandse koningin en regering hadden zich niet overgegeven aan het naziregime, en de NSB had geen brede politieke basis in het vooroorlogs Nederland. De collectieve herinnering aan de oorlog werd dus gevormd door bepaalde waarden die al in de samenleving aanwezig waren. Herinneringen die binnen de grenzen van dit kader pasten werden onthouden, herinneringen die buiten deze grenzen vielen raakten op de achtergrond.

In dit kader stond het zwart/wit perspectief van goed en fout centraal. Ruimte voor het leed van het Duitse volk was er niet, daarvoor lag de gebeurtenis te vers in het geheugen. Het Nederlands volk voelde zich verbonden door haar afkeer tegen Duitsland. Het feit dat veel Nederlanders met de Duitsers hadden samengewerkt en geleefd werd nauwelijks benoemd, de heldendaden stonden centraal. Nederland wilde een beeld uitdragen van een politiek correct land en zich daarmee onderscheiden van haar Duitse buur: Nederlanders waren de slachtoffers!

Dit perspectief lag dusdanig ingebed in het moraal en het collectief geheugen dat er zelfs in de geschiedschrijving niet onpartijdig over de oorlog werd geschreven (Blom 1983). Zo zwart/wit is dit perspectief echter niet meer. Zoals in hoofdstuk 2 is te lezen bleek geen enkel land of groep collectief goed of fout geweest in de oorlog. Verschillende voorbeelden die zijn gegeven doen blijken dat het kwaad niet exclusief een Duitse aangelegenheid was geweest en dat er niet alleen gedacht mag worden in collectieve 'goede' en 'foute' volken. Daders blijken slachtoffer te kunnen zijn, slachtoffers blijken daders te kunnen zijn. Het erkennen van deze feiten betekent dat er een ruimte bestaat waarin ook Duitsers niet alleen als dader hoeven worden gezien maar zeker ook als slachtoffer (Dassen & Thijs 2007: 37).

Het collectief geheugen blijkt echter een krachtig kader waarin moeilijk veranderingen kunnen worden gebracht. Zelfs bijna zeventig jaar na de bevrijding blijft het voor veel groepen lastig om Duitsland een slachtofferstatus toe te kennen, ondanks dat alle vriendschappelijke- en politieke banden al vele jaren zijn hersteld. Verschillende oorlogsorganisaties en belangengroepen weigeren hier, deels begrijpelijk, aan toe te geven. De vraag komt hier naar boven of je van oud-verzetshelden, holocaust overlevenden en andere directe oorlogsslachtoffers mag verwachten Duitsers als slachtoffers te erkennen. F. Bom van de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet Nederland (NFR/VVN) vat dit als volgt samen:

Wij hebben geen probleem met het huidige democratische Duitsland, maar op die dagen in mei gaan we terug in de tijd en moeten we respect opbrengen voor de vele mensen die daar nog onder lijden

(Bom 1994²⁵ in: van de Reijt 2010: 102).

Hoewel wij nu dus vreedzaam omgaan met Duitsers, een Duitsland die zeer constructief is omgegaan met haar naziverleden, zullen zij volgens deze uitspraak daders blijven in onze collectieve herinnering aan de oorlog. We gaan die dagen terug in de tijd, naar de oorlog die de Duitsers zijn begonnen.

Uiteraard dient respect te worden opgebracht voor de vele slachtoffers en nabestaanden die ook nu nog onder de oorlog lijden, maar ik vraag mij hierin het volgende af: hebben de Duitsers niet ook geleden? Lijdt de naoorlogse generatie in Duitsland, een generatie die de oorlog niet begonnen is, niet ook nog steeds onder haar verleden?

Toch doen de gebeurtenissen in Vorden, en de commotie rondom het gedicht 'Foute Keuze', blijken dat er een zekere bereidwilligheid is van het volk om ook de Duitse slachtoffers te herdenken: de grenzen van het collectief geheugen overschrijdend. De heldendaden die eens zoveel benoemd werden maken langzamerhand plaats voor begrip voor het Duitse leed. Wat vooral bijzonder hieraan is, is dat dit door individuen tot stand wordt gebracht: dit bewijst dat het collectief geheugen een sociaal construct is, onderhevig aan de tijdsgeest.

Graag wil ik afsluiten met een vraag voor de lezer. Eerder werd al gesteld dat het collectief geheugen op zijn maximum drie generaties blijft bestaan, net iets minder dan honderd jaar (Pennebaker et al. In Paez et al. 2008: 374), waarna het collectief geheugen veranderd in een geritualiseerde abstractie (Assman 1992 in Paez et al. 2008: 375). Sinds de bevrijding, bijna zeventig jaar geleden, zijn we zeker twee generaties verder. Afgaande op voorgaande bewering zal de Tweede Wereldoorlog dus nog maximaal één generatie, of ongeveer dertig jaar, in het collectief geheugen blijven alvorens het enkel een rituele rol in de samenleving zal vervullen. Veelal wordt er geroepen dat het nu nog te vroeg is om samen met Duitsers te herdenken, en hen op de meidagen als slachtoffer te erkennen. Mijn vraag is of deze tijd ooit zal komen: of verdwijnt de oorlog nog voor die tijd uit het collectief geheugen waardoor het herdenken haar betekenis verliest?

²⁵

Algemeen Dagblad, 20 september 1994

Literatuurlijst

1. Assman, J. & J. Czaplicka (1995) 'Collective Memory and Cultural Identity' *New German Critique*, 65: 125-133
2. Beevor, A. (2002) *Berlijn, de ondergang 1945*, Balans, Amsterdam
3. Berliner, D.C. (2005) 'The Abuses of Memory: Reflections on the Memory Boom in Anthropology' *Anthropological Quarterly*, 78-1: 197-211
4. Blom, J.C.H. (1983) *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Inaugurele rede Universiteit van Amsterdam.
5. Bourguignon, E. (2005) 'Memory in an Amnesic World: Holocaust, Exile, and the Return of the Suppressed' *Anthropological Quarterly*, 78-1: 63-88
6. Bourke, J. (2004) "'Remembering" war' *Journal of Contemporary History*, 39-4: 473-485
7. Bower, T. (1997) *Nazi Goud, de sinistere bankgeheimen van Zwitserland*, Balans, Amsterdam
8. Climo, J.J. & M.G. Cattell (2002) 'Introduction: Meaning in Social Memory and History: Anthropological Perspectives' in: Climo & Cattell (ed) *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, 1-38, AltaMiraPress, Lanham.
9. Dassen, P. & K. Thijs (2007) 'Slachtoffers in het land van de daders' in: Dassen, Nijhuis & Krijn (ed.) *Duitsers als slachtoffer*, 13-58, Amsterdam
10. Doosje, B. & N.R. Branscombe, R. Spears, A.S.R. Manstead (1998) 'Guilty by association: When one's group has a negative history' *Journal of Personality and Social Psychology*, 75: 872-886
11. Edkins, J. (2003) *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge University Press, Cambridge
12. Gabel, I. (2013) 'Historical memory and collective identity: West Bank settlers reconstruct the past' *Media Culture Society*, 35-2: 250-259
13. Ginkel, R. van (2010) '4 en 5 mei' in: de Keizer & Plomp (ed.) *Een open zenuw, hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, 27-38, Amsterdam
14. Ginkel, R. van (2011) *Rondom de Stilte, Herdenkingscultuur in Nederland*, Prometheus, Amsterdam
15. Hirst, W. & Fineberg, I.A. (2011) 'Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian case' *Memory Studies*, 5-1: 86-95
16. Irwin-Zarecka, I. (1994) *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey
17. Jong, L. de (1974) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 5: Maart '41-Juli '42, tweede helft*, staatsdrukkerij-'s-Gravenhage
18. Jong, L. de (1978) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 8: Gevangenen en Gedeporteerden, eerste helft*, staatsdrukkerij-'s-Gravenhage
19. Keizer, M. de (2010) 'Inleiding' in: de Keizer & Plomp (ed.) *Een open zenuw, hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, 11- 25, Amsterdam
20. Lagrou, P. (2003) 'The politics of memory. Resistance as a collective myth in post-war France, Belgium and the Netherlands, 1945-1965' *European Review*, 11-4: 527-549
21. Liu, J.H. & D.J. Hilton (2005) 'How the past weigh on the present: Social representations of history and their role in identity politics' *British Journal of Social Psychology*, 44: 537-556
22. Lorenz, C. (2007) 'Twee soorten catastrofe over de verwevenheid van dader- en slachtofferrollen in de Duitse geschiedschrijving na 1945' in: Dassen, Nijhuis & Krijn (ed.) *Duitsers als slachtoffer*, 173-216, Amsterdam
23. Mant, M. & N.C. Lovell (2012) 'Individual and group identity in WWII commemorative sites' *Mortality: Promoting the interdisciplinary study of death and dying*. 17-1: 18-35

24. Milgram, S. (1974) *Obedience to Authority: An Experimental View*, Tavistock Publications Ltd, Engeland
25. Naimark, N.M. (2007) 'Verkrachtingen en de Russische bezetting van Duitsland' in: Dassen, Nijhuis & Krijn (ed.) *Duitsers als slachtoffer*, 59-106, Amsterdam
26. Paez, D. & J.H. Liu, E. Techio, P. Slawuta, A. Zlobina, R. Cabecinhas (2008) "'Remembering" World War II and Willingness to Fight: Sociocultural Factors in the Social Representations of Historical Warfare across 22 Societies' *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 93-4: 373-380
27. Reijt, M. van de (2010) *Zestig Jaar Herrie om Twee Minuten Stilte*, Prometheus, Amsterdam.
28. Wertsch, J.V. (2008) 'Collective Memory and Narrative Templates' *Social Research*, 75-1: 133-156
29. Wielenga (2010) 'Eerst mijn fiets terug...' in: de Keizer & Plomp (ed.) *Een open zenuw, hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*, 147-158, Amsterdam

Bronnen van internet

30. 4 en 5 mei comité: wie herdenken we?:
http://www.4en5mei.nl/4_en_5_mei/nationale_herdenking/wie_herdenken_we, geraadpleegd op 20 mei 2013
31. Geheugen van Nederland: Illegale Pamfletten: Herdenkingen:
<http://www.geheugenvannederland.nl/?nl/zoekresultaten/pagina/1/Illegale%20Pamfletten%3B%20Herdenkingen/%28cql.serverChoice%20all%20%28Illegale%20%20AND%20Pamflette%20n%3B%20%20AND%20Herdenkingen%29%29%20AND%20%28isPartOf%20any%20%22NIOD02%22%20%29>, geraadpleegd op 27 maart 2013
32. Goethe: "Coming to Terms" with the Nazi Past (2009):
<http://www.goethe.de/ges/pok/ein/en5023188.htm>, geraadpleegd op 25 mei 2013
33. Humanistisch Canon: Hannah Arendt (2009):
http://www.humanistischecanon.nl/auschwitz/hannah_arendt__the_origins_of_totalitarianism, geraadpleegd op 28 mei 2013
34. Nederlands Auschwitz Comité: Doelstellingen:
<http://www.auschwitz.nl/nac/organisatie/doelstellingen>, geraadpleegd op 1 juni 2013
35. NRC (2012): Duitse soldaten mogen niet worden herdacht bij herdenking Vorden:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2012/05/04/duitse-soldaten-mogen-niet-woorden-herdacht-bij-herdenking-vorden/>, 4 mei 2012, geraadpleegd op 15 mei 2013
36. NRC (2013): Gerechtshof: Duitse soldaten hadden wel degelijk herdacht mogen worden:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2013/02/19/gerechtshof-duitse-soldaten-hadden-wel-degelijk-herdacht-mogen-woorden/>, 19 februari 2013, geraadpleegd op 12 juni 2013
37. NRC (2012): Joodse organisatie wil herdenken Duitsers op 4 mei verbieden:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2012/05/08/joodse-organisatie-wil-herdenken-duitsers-op-4-mei-verbieden/>, 8 mei 2012, geraadpleegd op 12 juni 2013
38. NRC (2012): Maker omstreden gedicht: ik heb niemand willen kwetsen:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2012/04/26/maker-omstreden-gedicht-ik-heb-niemand-willen-kwetsen/>, 26 april 2012, geraadpleegd op 15 mei 2013
39. NRC (2013): ook herdenking in Vorden is waardig verlopen:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2013/05/04/ook-de-herdenking-in-vorden-is-waardig-verlopen/>, 4 mei 2013, geraadpleegd op 15 mei 2013

40. NRC (2012): van der Laan: gedicht over SS'er foute keuze comité 4 en 5 mei:
<http://www.nrc.nl/nieuws/2012/06/22/van-der-laan-gedicht-over-sser-foute-keuze-comite-4-en-5-mei/>, 22 juni 2012, geraadpleegd op 15 mei 2013
41. Rijksoverheid: Tweede Wereldoorlog: *<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/tweede-wereldoorlog/vraag-en-antwoord/wat-is-de-dodenherdenking-op-4-mei.html>*, geraadpleegd op 20 mei 2013
42. Stanford Prison Experiment (2013): *<http://prisonexp.org/>*, geraadpleegd op 26 mei 2013

Illustraties

43. De Gelderlander (2013): Niet langs Duitse graven bij dodenherdenking Vorden:
<http://www.gelderlander.nl/regio/achterhoek/niet-langs-duitse-graven-bij-dodenherdenking-vorden-1.3798401>, 2 mei 2013, geraadpleegd op 12 juni 2013

Bijlagen

Bijlage 1: Gedicht van Roos Reinartz – Nationale herdenking 2013

Nachtelijke overdenkingen

4 mei, ik lig in bed maar kan niet slapen
Beelden flitsen door mijn hoofd
Foto's die ik zag op tentoonstellingen
kransen onder monumenten,
een man tegen een muur, zijn ogen gesloten in gebed
het kamertje in mijn ooms schuur
de lucht zwaar van herinneringen

Zo'n klein kamertje
zo'n klein belangrijk kamertje
een kamertje dat levens heeft gered
Ik knip mijn nachtlampje aan en kijk om mij heen
mijn laptop, mijn volle kledingkast
ik schaam mij er opeens voor

Mijn heftigste herinneringen zijn die van
een ander

Nederlanders.

Op 10 Mei 1940 zijt ge overvallen door een volk, welks kinderen gij eens in liefdevol erbarmen in uw midden hebt opgenomen en aan den hongerdood ontrukkt.

Zonder eenige aanleiding, zonder waarschuwing heeft de vijand uw grenzen geschonden, uw land vertrapt, uw steden en dorpen verwoest.

Uw kleine kinderen zijn uiteengescheurd door zijn bommen. Uw vrouwen en moeders werden verpletterd en verbrand onder de puinhoopen van Rotterdam, door mannen die haar eens „Mutter” noemden.

Door genadelooze kracht en wreedheid, zich bedienend van bedrog en verraad, heeft de vijand uw vaderland doen zwichten.

Het Nederlandsche leger gaf zich over op 14 Mei 1940.

De vijand sprak met vleinde tong over de dapperheid van Uw soldaten, in den ongelijken strijd. Hij deed U dagelijks weten door pers en radio dat hij „grootmoedig” zou zijn jegens het overweldigd „brudervolk”.

De volksvrijheden zouden behouden blijven, de politieke overtuiging onaangetast, het geweten niet benauwd. De regelen, gesteld in het Landoorlogreglement van 1907, zouden stipt worden nageleefd.

't Is nu een jaar later.

Welke van al die beloften is gehouden?

Uw voorraadsschuren werden leeggehaald. Uw pers is geknecht en verleugend. Uw samenkomsten worden verstoord en verboden. Uw wetten worden verkracht, uw vrijheden vertrapt, uw weldadigheidszin gechanteed.

Uw ooren mogen niet meer hooren, uw oogen mogen niet meer zien. Wie openlijk handelt naar Gods Woord en de inspraak van zijn geweten, wordt bedreigd, gekerkerd en mishandeld. Inplaats dat ge uw politieke overtuiging volgen moogt, worden de leiders van uw volk gevangen gezet en heeft de vijand U overgeleverd aan een handvol verraders, aan wier handen nog het bloed kleeft van uw soldaten. Op uw straten heerscht de zwarte terreur. Zelfs in uw huis zijt ge niet meer veilig.

Beschermd zoudt ge worden, maar ge zijt vogelvrij.

10 Mei 1941. Nederland overdenkt dit alles op dezen dag.

Nederland gedenkt de gevallen zonen van zijn volk.

Nederland voelt het leed van hen, die hun vrouwen, kinderen, vaders, mannen zagen sterven onder de instortende dorpen en steden, als een sterk persoonlijk leed.

Nederland treedt op dezen dag in de cellen van zijn gevangenen en binnen het prikkeldraad der concentratiekampen.

Nederland brengt een eeresalut bij de onvindbare graven der 15 martelaren voor de vrijheid.

In Nederland zullen op dezen dag veel tranen vloeien en bittere woorden gesproken worden. En menscheijk is het, wanneer juist op deze dagen het hart van Nederland schreeuwt om wraak!

Christenen van Nederland, zóó mag het niet! „Mij komt de wraak toe, zoo zegt de Heer, ik zal het vergelden”.

Bant dus in de dagen van 10 tot 15 Mei, bitterheid en wraaklust uit uw hart. Verootmoedigt U, vernedert U onder de krachtige hand Gods. Vraagt, bijzonder op deze dagen, vergeving van uw zonden en die van uw volk.

Het zal onzen Kerken niet mogelijk gemaakt worden de dagen van 10-15 Mei te bestemmen tot dagen van boete en gebed.

Maar....., niemand kan U beletten in uw eigen woning, uw intentie hierop te richten en te bidden, te zingen en te lezen.

„Een krachtig gebed des rechtvaardigen vermag veel”.

Daarom, Christenen aller gezindten, Katholieken en Protestanten, gij allen die bidden geleerd hebt, wordt tot U de dringende oproep gericht:

Loopt den Heer aan als een waterstroom.

Bidt om vergeving van de zonden van ons volk. Bidt voor Nederland; bidt voor de bedroefden en rouwdragenden; bidt voor onze dierbare Koningin, Haar kinderen en onze wettige regeering. Bidt voor onze soldaten en zeelieden die nog vechten voor onze vrijheid; bidt voor hen die zoo bitter vervolgd worden om geloof en ras; bidt om den vrede; bidt om de bevrijding van ons arme Vaderland. Bidt ook voor den overweldiger.

Op de dagen van 10—15 Mei 1941 zullen in tienduizenden christengezinnen dezelfde gezangen worden gezongen en dezelfde gedeelten uit Gods Heilig Woord worden gelezen, en alle gebeden zullen culmineeren en eindigen in deze smeeking: „Heere, maak Nederland weer vrij”.

Hierin zullen wij één zijn, wij en onze kinderen!

Bedenk dit Nederlanders: een biddend volk is onweerstaanbaar en wordt innerlijk nooit verslagen. Het zal, ook nationaal, bevrijd worden op Gods tijd en op Zijn wijze.

Vertrouwt niet al te zeer op hulp van menschen, op vorsten en volken.

„Help nu Uself, soo helpt U Godt”.

Aan den avond van den droeven 14en Mei zal Nederland herhalen de woorden van den Vader des Vaderlands:

„Ik heb met den Potentaat aller potentaten een vast verbond gemaakt”.

Voor Protestanten: 10 MEI: Ps. 79, Ps. 60:1 en 3a, Neh. 9:33-37, Ps. 130:2. 11 MEI: Jer. 14:7-9, Ps. 79:4, Ps. 12, Ps. 68:1, Rom. 8:31-39, Ps. 46:2. 12 MEI: Job. 27:13-23, Ps. 9:9 en 10. 13 MEI: Jes. 14:3-23, Ps. 3:4. 14 MEI: Ps. 60, Gez. 96:1 en 4, Jes. 33:1-13, Ps. 75:4. 15 MEI: Ps. 121, Gez. 1:6. Efeze 6:10-18, Ps. 89:8.

(De gezangen zijn cursief gedrukt).

Voor Katholieken: elken dag Onze Vader, Akte van berouw, Psalm Miserere en de Profundus.

OPROEP TOT ALLE NEDERLANDERS.

De dagen van 10-14 Mei zijn vóór alles, dagen van rouw.

In 't bijzonder op 14 Mei zult ge uw gevallen herdenken.

Doet dat alleen in uw huiselijken kring en vermijdt alle demonstratie van rouw buiten uw woning.

Doet, mét honderdduizenden Nederlanders, het volgende:

Bezoekt geen vergaderingen of vermakelijkheden op de dagen van 10-14 Mei. Stelt familiefeesten uit. (Denkt aan het leed dergenen die rouwen om hun dierbaren).

Op 14 Mei:

1. Koopt na 'smiddags 1 uur niets meer in winkels of aan de deur.
2. Sluit na 2 uur alle gordijnen aan de voorzijde van uw woning. (Herdenkt de gesneuvelden en de landgenooten die stierven onder de puinhoopen van Rotterdam en andere plaatsen.)
3. Siert, te 's avonds 9 uur, als symbool van uw onverbreekelijke trouw en liefde, de beeltenis van uw Koningin met bloemen en oranje. (Zij komt terug!).
4. Zingt, mét miljoenen Nederlanders, op hetzelfde oogenblik te 9,15 uur het 1e, 6e en 14e vers van ons Wilhelmus. (Nederland zal herrijzen!).

Hieraan kan en zal ieder waarlijk-Nederlander, stipt voldoen.

Toon dan uw eenheid Nederland, ook in Uw rouw en hoop!

LEVE DE KONINGIN! LEVE HET VADERLAND!

N.B. Deze circulaire is niet bestemd voor „verzamelaars”. Zij moet allen Christen-Nederlanders bereiken. Noteer de hoofdzaken en zendt haar dan naar Uw vrienden buiten uw woonplaats (als drukwerk of brief).

Doe niet geheimzinnig en gewichtig, laat niet lezen aan anderen dan goed-Katholieken en Protestanten.

GEEF DOOR!

GEEF DOOR!

Oproep tot alle Nederlanders.

De dagen van 10 tot 14 Mei zijn vóór alles dagen van rouw .
In 't bijzonder op 14 Mei zult Ge Uw gevallen herdenken.
Doet dat alleen in Uw huiselijken kring en vermijdt alle demon-
straties van rouw buiten Uw woning.
Doet, met honderdduizenden Nederlanders, het volgende:

Bezoekt geen vergaderingen of vermakelijkheden op de dagen van
10 tot 14 Mei.

Stelt familiefeesten uit (Denkt aan het leed dergenen die rouwen
om hun dierbaren).

Op 14 Mei:

1. Koopt na 's middags 1 uur niets meer in de winkels of aan de deur.
 2. Sluit na 2 uur alle gordijnen aan de voorzijde van Uw woning.
(Herdenkt de gesneuvelden en de landgenooten die stierven onder de puinhoopen van Rotterdam en andere plaatsen)
 3. Siert, te 's avonds 9 uur, als symbool van Uw overbrekelijke trouw en liefde, de boeltenis van Uw Koningin met bloemen en oranje (Zij komt terug !)
 4. Zingt met millicoenen Nederlanders, op hetzelfde oogenblik te 9,15 uur het 1e, 6e en 14e vers van ons Wilhelmus (Nederland zal herrijzen !)
- Hieraan kan en zal ieder waarlijk-Nederlander, stipt voldoen.
Toen dan Uw eenheid Nederland, ook in Uw rouw en hoop !

LEVE DE KONINGIN !

LEVE HET VADERLAND !

Voor Protestanten:

10 Mei :	Psalm 79	Psalm 60: 1 en 3a.
	Nehem 9: 33-37	" 130: 2.
11 Mei :	Jer: 14: 7-9	" 79: 4.
	Psalm 12	" 68: 1.
	Rom. 8: 31-39	" 46: 2.
12 Mei :	Jacob: 27 13-23	" 9: 9 en 10.
13 Mei :	Jes 14: 3-23	" 3: 4.
14 Mei :	Psalm 60	Gez. 96: 1 en 4.
	Jes. 33: 1-13	Psalm 75: 4.
15 Mei :	Psalm 121	Gez. 1: 6.
	Efezo 6: 10-18	Psalm 89: 8.

Voor Katholieken:

Elke dag: Onze Vader, Akte van Berouw, Psalm Miserere en de Profundus.

Bijlage 3: Gedicht van Auke Siebe Dirk – Nationale herdenking 2012

Foute keuze

Mijn naam is Auke Siebe Dirk
Ik ben vernoemd naar mijn oudoom Dirk Siebe
Een jongen die een verkeerde keuze heeft gemaakt

Koos voor een verkeerd leger
Met verkeerde idealen
Vluchtte voor de armoede
Hoopte op een beter leven

Geen weg meer terug
Als een keuze is gemaakt
Alleen een weg vooruit
Die hij niet ontlopen kan

Vechtend tegen Russen
Angst om zelf dood te gaan
Denkend aan thuis
Waar Dirk z'n toekomst nog beginnen moet
Zijn moeder is verscheurd door de oorlog
Mama van elf kinderen, waarvan vier in het verzet zitten
En een vechtend aan het oostfront
Alle elf had ze even lief

Dirk Siebe kwam nooit meer thuis

Mijn naam is Auke Siebe Dirk
Ik ben vernoemd naar Dirk Siebe
Omdat ook Dirk Siebe niet vergeten mag worden.

Bijlage 4: Toespraak Peter van Uhm – Nationale herdenking 2013

Saamhorigheid

In de Tweede Wereldoorlog vocht mijn vader aan de oevers van de Waal.

In die oorlog, waar mensen mensen doodden, zag mijn vader het duister.

Mensen werden opgepakt.

Vervolgd.

Omdat ze geen 'wij' waren, maar 'zij'.

Mensen werden vermoord.

Uitgeroeid.

Louter om wie ze waren.

Mensen kwamen in verzet, bestreden de onmenselijkheid.

Zij moesten hun moed met de dood bekopen.

Wij gedenken hen allen met het diepste respect.

Al jong kende ik hun geschiedenis.

Door de verhalen van mijn vader.

Door de verhalen van de geallieerden die vochten voor ons, een ander volk, in een ander land.

Het maakte diepe indruk.

Op 16-jarige leeftijd keek ik om mij heen.

De Tweede Wereldoorlog was over.

Maar voor veel overlevenden ging de oorlog door.

Velen voelen nog iedere dag het duister.

Ik beseft: de strijd voor rechtvaardigheid is nooit over.

De strijd voor vrijheid begint elke dag opnieuw.

In jezelf.

En in de samenleving.

Ik vroeg mijzelf: 'Peter, miljoenen mensen is 'n keuze ontnomen.

Jij hebt wel een keuze.

Wat ga jij doen met je leven?

Wat ga jij doen om de wereld beter te maken?''

Ik besloot te dienen.

Omdat ik geloof dat in dienen de sleutel ligt.

Wie dient, denkt niet alleen in 'ik'.

Wie dient, denkt niet alleen in 'zij'.

Wie dient, denkt ook in 'wij'.

Daar begint de overwinning op het onrecht.

Want vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid, een betere wereld, die maak je samen.
Ook mijn zoon besloot te dienen.
Wat was ik trots.
Hij sneuvelde.
Voor een ander volk.
In een ander land.
Vijf jaar en zestien dagen geleden.
Het waren duistere dagen.
Wat heb je aan idealen, wat heb je aan die betere wereld morgen, als je er vandaag je zoon aan verliest?
Dat zijn de vragen die ook ik mijzelf stelde.
Twee weken na zijn dood stond ik hier op De Dam.
Het was 4 mei 2008.
Een moeilijk, confronterend moment.
Maar ook een bewuste keuze.
Dit monument, gewijd aan de nagedachtenis van alle Nederlandse oorlogsslachtoffers, maar ook de
saamhorigheid hier op De Dam en in het land, het hielp mij.
4 Mei hielp mij koers te houden in die duistere dagen waarin dienen zo'n pijn deed.
Ik hoop dat 4 mei ons allen helpt koers te houden.
Niet alleen vandaag.
Maar ook de driehonderd-vier-en-zestig dagen erna.
Ik hoop dat de nagedachtenis en saamhorigheid van 4 mei ons helpt om in tijden van 'ik', het 'wij'
terug te vinden.
Want niet vanuit het 'ik' en het 'zij', maar vanuit het 'wij', ontstaan de goede dingen.
Dat heeft de geschiedenis ons geleerd.
Dat moeten wij blijven herdenken.
Dat moeten wij blijven afspreken.
Met onszelf. En met elkaar.